

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องหลักการดำเนินชีวิตสู่สุดที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดเรื่องหลักการดำเนินชีวิตสู่สุดที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก โดยมีประเด็นศึกษา คือ หลักการดำเนินชีวิตสู่สุดที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก หลักธรรมที่ส่งเสริมหลักการดำเนินชีวิตสู่สุด วิธีการดำเนินชีวิตสู่สุด ประโยชน์ที่เกิดจากหลักการดำเนินชีวิตสู่สุด กรณีบุคคลตัวอย่างที่ดำเนินชีวิตตามหลักการดำเนินชีวิตสู่สุด และสรุปแนวคิดเรื่องหลักการดำเนินชีวิตสู่สุดที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ในแต่ละประเด็นมีรายละเอียดตามลำดับดังนี้

๓.๑ หลักการดำเนินชีวิตสู่สุดที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก

๓.๑.๑ หลักการดำเนินชีวิตของบรรพชิต

๓.๑.๑.๑ หลักการประพฤติพรหมจรรย์

คำว่า พรหมจรรย์ หมายถึง การครองชีวิตประเสริฐ^๑ การดำเนินชีวิตของบรรพชิตในพระสูตรตันตปิฎกนั้น เป็นการดำเนินชีวิตตามหลักพระธรรมวินัยหรือเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ โดยไม่เบียดเบียนใครเป็นผู้มีความสงบ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการละเว้นอกุศลกรรมและประกอบกุศลกรรมตลอดจนการทำให้บริสุทธิ์ ซึ่งถือว่าเป็นหลักการของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ภิกษุในทางพระพุทธศาสนาเองต้องตามคุณสมบัติภายในหรือเป็นพฤติกรรมทางจิตและไม่เชื่อว่าเป็นภิกษุทางพระพุทธศาสนาตราบใดที่เป็นผู้ไม่ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะเพราะประกอบด้วย อภิชฌาмаก ยังละอภิชฌาไม่ได้ มีจิตพยาบาท ยังละพยาบาทไม่ได้ เป็นผู้มักโกรธ และยังละความมักโกรธไม่ได้ มีความผูกโกรธ ยังละความผูกโกรธไม่ได้ มีความลบลู่ ยังละความลบลู่ไม่ได้ มีความดีเสมอ ยังละความดีเสมอไม่ได้ มีความริษยา ยังละความริษยาไม่ได้ มีความตระหนี่ ยังละความตระหนี่ไม่ได้ มีความโอ้อวด ยังละความโอ้อวดไม่ได้ มีมารยา ยังละมารยาไม่ได้ มีความปรารถนาที่เป็นบาป ยังละความปรารถนาที่เป็นบาปไม่ได้ มีความเห็นผิด ยังละความเห็นผิดไม่ได้ เพราะยังมีกิเลสที่เป็นมลทินของสมณะ เป็นโทษของสมณะ เป็นดุน้ำาผาดของสมณะ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดในอบาย และมีวิบากที่จะพึงเสวยในทุกคติเหล่านี้ไม่ได้พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุนี้เป็นผู้ไม่ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะนี้สอดคล้องกับหลักที่พระพุทธองค์ทรงประทานแก่สงฆ์สาวกอรหันต์ทั้ง ๑,๒๕๐ รูป ในสมัยประชุมกันโดยไม่ได้นัดหมาย ซึ่งถือว่าเป็นอุดมการณ์หรือหัวใจของพระพุทธศาสนาชื่อว่า “ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิตผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ”^๒

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๗.

^๒ พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๔/๕๐.

๓.๓.๑.๒ ประพฤติตามหลักสันโดษ

คำว่า สันโดษ มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี สันโตส และบางแห่งใช้คำว่า สนตฺถุสิ ซึ่งมีศัพท์มาจากธาตุเดียวกัน คือ ส + ตฺส สำเร็จรูปเป็น สันโดษ คือ ความเป็นบุคคลผู้มีความยินดีโดยสม่ำเสมอ หรือผู้สันโดษชื่อว่า สนตฺถุสิ^๓ หมายถึงเอา ความยินดีพอใจด้วยของของตน ความยินดีด้วยของที่มีอยู่ ความยินดีโดยสม่ำเสมอ ยินดีด้วยสิ่งที่มีอยู่ได้อะไรมาต้องมีความยินดีในสิ่งนั้นใน ฐานะที่มันมีอยู่หรือได้มาทั้งนี้เพื่อให้เกิดความพอใจที่ได้ทำลงไปแล้ว ไม่ใช่หมายความว่าให้หยุดเพียงเท่านั้น^๔ หลักสันโดษในพุทธศาสนามี ๓ อย่าง คือ

๑. ยถาลาภสันโดษ คือ ความยินดีตามที่ได้ เป็นการได้สิ่งใดมาด้วยความเพียรพยายามของตน โดยถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ก็ยินดีพอใจในสิ่งนั้น ไม่เดือดร้อนเพราะสิ่งที่ไม่ได้หมายความว่า เมื่อได้ทำอย่างเต็มที่แล้ว หากไม่ได้ตามที่ต้องการ ก็ไม่กระวนกระวาย ไม่วิ่งตามความอยาก ต้องระงับยับยั้งความอยากให้ได้ โดยให้นึกถึงข้อเท็จจริงว่า ไม่มีสิ่งใดสนองความต้องการแห่งจิตใจให้พอได้อย่างแท้จริง เหมือนไฟไม่อาจให้เต็มได้ด้วยเชื้อ มหาสมุทรไม่อาจให้เต็มได้ด้วยน้ำ หรือ คนมักมากไม่อาจเต็มไปด้วยปัจจัยทั้งหลายนั่นเอง

๒. ยถาลาภสันโดษ คือ ความยินดีตามกำลังที่มีอยู่ โดยมีความยินดีหรือพอใจเพียงพอกำกำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังสติปัญญา และกำลังความสามารถของตน ไม่ควรให้น้อยหรือเกินขอบเขตกำลังเพราะเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม คนแต่ละคนมีกำลังหรือความสามารถไม่เท่ากัน ดังนั้น จึงต้องรู้จักตนเอง อย่าสำคัญตนผิดและอย่าดูถูกตนเอง สิ่งที่บุคคลพึงได้รับนั้นควรเหมาะสมแก่สมรรถภาพ และความสามารถของตน

๓. ยถาสารูปสันโดษ คือ ความยินดีตามสมควร โดยมีความยินดีหรือความพอใจ ตามสมควรแก่ฐานะ ภาวะ และความเป็นอยู่ของตน เป็นที่รู้กันว่า คนเราย่อมมีฐานะ และความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน บุคคลในสังคมย่อมมีความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน บางคนยากจน บางคนร่ำรวย การที่บุคคลพยายามชวนชวายเป็นเรื่องที่ดี แต่ทั้งนี้ต้องรู้จักและตระหนักในความสามารถของตน ต้องพยายามชวนชวายเปลี่ยนแปลงฐานะ ภาวะและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นเท่าที่จะเป็นไปได้ ผู้ที่ชวนชวายในสิ่งที่เป็นไปได้นั้นเรียกว่า ไม่สันโดษ สิ่งของใดๆ ก็ตามถ้าพิจารณาตามฐานะก็ดี พิจารณาตามสมรรถภาพก็ดี ประจักษ์แล้วว่า เมื่อตนมีได้ เมื่อตนทำได้ แต่สิ่งนั้นเมื่อมีหรือทำไปแล้วทำให้ครอบครัวเสียเกียรติภูมิ เสียชื่อเสียง เสียศักดิ์ศรี บุคคลก็ไม่ควรยินดีในสิ่งเหล่านั้น

^๓ พระพุทธปियเถระ, รูปสิทธิปกรณ์นิตติศาสตร์ภาษาบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๒๒๒.

^๔ สมเด็จพระญาณสังวร, สันโดษ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์ปริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๑๙.

^๕ พุทธทาสภิกขุ, สันโดษไม่เป็นอุปสรรคแก่การพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๗๕.

โดยเฉพาะความสันโดษเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนพระภิกษุเป็นความมกน้อยหรือความปรารถนาน้อย ความหมายมกน้อยดังกล่าวนี้พระพุทธเจ้าทรงมุ่งสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะ โดยทรงสอนให้เป็นผู้มกน้อยเลี้ยงง่าย รู้จักประมาณ รู้จักพอใจปัจจัย ๔ ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ตามที่มีตามที่ได้และตามสมควร ไม่ปล่อยใจให้กระวนกระวายเพราะอำนาจของกิเลสตัณหา สันโดษตามความหมายนี้ค่อนข้างลึกซึ้งและมุ่งเฉพาะพระภิกษุสงฆ์^๖ สันโดษนั้นมีความมุ่งหมายเพื่อเป็นเครื่องป้องกันความโลภ การเกิดขึ้นแห่งความมกมาก ความริษยา พระพุทธเจ้าทรงสอนเน้นเป็นพิเศษสำหรับพระสงฆ์ เพราะว่าพระสงฆ์มีหลักการเบื้องต้นว่าเป็นผู้ที่ชาวบ้านเลี้ยง จึงต้องทำตัวให้เลี้ยงง่าย อยู่ง่าย หมายความว่ามิว่าตนแต่พอเพียงและพอประมาณเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ฉะนั้นสันโดษในอริยวงศ์ ๔ จะเน้นเกี่ยวกับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานะปัจจัยเภสัชสำหรับพระสงฆ์ อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้ายังทรงมีบทบัญญัติทางพระวินัยเกี่ยวกับปัจจัย ๔ เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนามีความสันโดษปรากฏพบในพระวินัยปิฎกอีกด้วย และในการปฏิบัติที่จัดเป็นอริยวงศ์ทั้ง ๔ ข้อนั้นพระภิกษุพึงปฏิบัติดังนี้

๑. สันโดษใน ๓ ข้างต้น (จีวร บิณฑบาต และเสนาสนะ) ตามมีตามได้
๒. มีปกติกล่าวสรรเสริญคุณของสันโดษใน ๓ ข้อนั้น (จีวร บิณฑบาต และเสนาสนะ)
๓. ไม่ประกอบบอเนสนา คือการแสวงหาที่ทุจริตทั้ง ๓ นั้น (จีวร บิณฑบาต และเสนาสนะ) ให้แสวงหาโดยทางชอบธรรม ไม่เกียจคร้าน
๔. เมื่อไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนาไม่เร้าร้อนทูลนทูลราย
๕. เมื่อได้ของที่ตนปรารถนามาใช้สอย ย่อมไม่ติด รู้เท่าทัน เห็นโทษ มีปัญญาในสิ่งนั้นตามประโยชน์ ตามความหมายของสิ่งนั้น ดำรงตนเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้น
๖. ไม่ถือเอาอาการที่ประพฤติธรรม ๔ ข้อนั้นเป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น

จะเห็นว่า พระองค์ทรงเน้นให้ภิกษุเป็นผู้ที่ไม่เกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะอยู่ทุกเมื่อในข้อ ๔ ทรงสอนไม่ให้สันโดษในการประกอบกุศลกรรมทั้งหลาย และทรงสอนให้ทำความเพียรแสวงหาสิ่งที่ชอบด้วยธรรมวินัย ในจุฬนิกายท่านได้แสดงอริยวงศ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า คือเปลี่ยนข้อ ๔ เป็นสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร สันโดษในอริยวงศ์ ๓ ข้อแรกนั้นเป็นการสันโดษในปัจจัย ๔ ส่วนข้อที่ ๔ ทรงสอนให้ทำความเพียร ชี้ให้เห็นเป้าหมายความสัมพันธ์ระหว่างสันโดษกับความเพียรได้อย่างเด่นชัด คือสันโดษเป็นธรรมช่วงสวางเวลา แรงงานและความคิดไว้

ถ้าภิกษุไม่สันโดษในจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คือ ไม่สันโดษในวัตถุบำรุงบำเรอความสุขจะทำให้เกิดผลเสีย คือ เวลาหมดไปกับเรื่องเหล่านี้ แรงงานหมดไปเพราะมัววุ่นวาย^๗ และมักคิดแต่หาสิ่งเหล่านั้นมาเสพบริโภค ไม่เป็นอันได้ทำความเพียร แต่เมื่อภิกษุสันโดษในปัจจัย ๔ ตามมีตามได้เวลา ย่อมเหลือสามารถนำความคิดและแรงงานมาใช้ในการทำภารกิจหน้าที่ของตนนอกจากนั้นจิตใจยังสงบ ไม่มีความกังวลในเรื่องของวัตถุ มุ่งไปทำหน้าที่ และสร้างสรรค์ความดีต่างๆ ได้อย่างเต็มที่

^๖ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พระพุทธศาสนาที่ศณะและวิจารณ์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕.

^๗ พุทธศาสนิก, สันโดษไม่เป็นอุปสรรคแก่การพัฒนา, อ้างแล้ว, หน้า ๑.

สันโดษจึงมากับความเพียร ความเพียรในการทำหน้าที่ของตน ความสันโดษสำหรับภิกษุในองค์ธรรมที่ว่าด้วยในอริยวงศ์ ๔ ให้ใช้กับปัจจัย ๔ ในการดำรงชีพ^{๘๘} การดำเนินชีวิตของบรรพชิตที่ปรากฏในพระสูตรต้นปฎิกนั้นเป็นการดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำว่าบรรพชิตควรดำเนินชีวิตอย่างไร ถึงจะได้รับประโยชน์จากการเป็นบรรพชิตในพุทธศาสนาโดยมีเป้าหมายที่ชัดเจนคือการเข้าสู่พระนิพพาน

๓.๓.๒ หลักการดำเนินชีวิตของฆราวาส

๓.๓.๒.๑ หลักการดำเนินชีวิตส่วนบุคคล

การดำเนินชีวิตของฆราวาสตามหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพระสูตรต้นปฎิกนั้นมีหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่มุ่งคุณค่าทางปัญญาเป็นสำคัญถือเอาประโยชน์จากกฎธรรมชาติ^{๘๙} การดำเนินชีวิตโดยวิถีทางการนำความรู้จากกฎธรรมชาติมาใช้ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสังคม มนุษย์กับธรรมชาติ หลักการคำสอนจึงสนองตอบความต้องการทางปัญญาด้วยแนวทางการประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องประเสริฐ อันเป็นผลให้ได้มาซึ่งความสมบูรณ์พร้อมทั้งกายใจ มีความสุขทั้งปัจจุบันและอนาคต ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เพื่อดำเนินชีวิตของคฤหัสถ์ หรือผู้ครองเรือน หรือประชาชนในสังคม^{๙๐} เพื่อเสริมสร้างความดีงามแก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องกับวิถีชีวิตตามธรรมชาติ และหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสว่ามนุษย์นั้นมีโรครมี ๒ อย่าง คือ โรคทางกาย (กายิกโรค) และโรคทางจิตวิญญาณ (เจตสิกโรค)^{๙๑} พระองค์ประกาศคำสอนเพื่อรักษาโรคทางจิตวิญญาณ และได้รับการยกย่องจากพระสาวกว่าเป็นนายแพทย์ผู้เยียวยารักษาโรคของชาวโลกทั้งปวง (สัพพโลกติจิกโก)ยาที่พระองค์ทรงใช้รักษาก็คือ ธรรมโอสธ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสำหรับรักษาโรคนั้นๆการฟังธรรมได้ผลเป็นอย่างดี แต่ในปัจจุบันที่พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานไปนานแล้วเหลือไว้แต่ธรรมโอสธ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ๓ ในพระไตรปิฎก ใครจะนำธรรมโอสธไปใช้คงต้องเลือกขนาน ที่เหมาะกับโรคตนเช่นเดียวกับคนที่เป็โรคทางกายก็ต้องเลือกยาให้เหมาะกับโรคของตน“เพราะนางเนื้อชอบบลาญา”การรู้จักเลือกธรรมโอสธที่เหมาะสมไปใช้ในชีวิตเรียกว่า“ธัมมานุธัมมปฏิบัติ”แปลว่า ธรรมน้อยให้คล้ายธรรมใหญ่^{๙๒} หมายความว่าปฏิบัติข้อธรรมที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของเราจัดเป็นการประยุกต์ธรรมมาใช้ในชีวิตจริงของมนุษย์

^{๘๘} ปิ่น มุทุกันต์. **มงคลชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๒), หน้า ๑๓.

^{๘๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๗๓๓ – ๗๓๔ .

^{๙๐} พิชญ์ มานะวา ร, “ศึกษาแนวคิดประชาสังคมในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘๒.

^{๙๑} อจ. จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๐๓,

^{๙๒} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประชาชน, ๒๕๓๙), หน้า ๒.

โดยเฉพาะการดำเนินชีวิตในระดับปัจเจกบุคคลนั้นตามหลักพุทธศาสนาเน้นให้มีความประพฤติชอบเรียกว่าการทำความดีทั้งทางกาย วาจา และใจ เรียกว่า กายกรรม วาจากรรม และ มโนกรรมโดยละเว้นจากการประพฤติชั่วทางกายวาจา และใจ เรียกว่า กายกรรม วาจากรรม และ มโนกรรมอันเป็นหลักสำคัญของการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทโดยมีธรรมเป็นที่พึงมีเป้าหมายในการดำเนินชีวิตที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบันเรียกว่า ทิฐฐัมมิกัตถะ คือการมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสมบูรณ์ทางด้านร่างกาย มีความเป็นอยู่ที่ดี มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ หลักธรรมอันอำนวยการประโยชน์สุขขั้นต้น ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ถึงพร้อมด้วยการรักษา คบคนดีเป็นมิตร มีความเป็นอยู่เหมาะสม เป้าหมายในหน้าเรียกว่า สัมปรายิกัตถะ คือ การมีคุณธรรมความดีทางด้านจิตใจ มีความสุขสงบใจ มีสุขภาพจิตที่ดี ธรรม ๔ ประการ ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญาความสุขในโลกหน้า และเป้าหมายระดับสูงคือประโยชน์สูงสุดเรียกว่า ปรมาตถะ คือ พระนิพพานอันเป็นความสุขอย่างยิ่ง

๓.๓.๒.๒ หลักการดำเนินชีวิตในระดับสังคม

การดำเนินชีวิตของชาวราชนิกุลในทางสังคมในพระรัตนตรัยนั้นปรากฏในหลักธรรมเรื่องทศก เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ที่มี ชีวิตร่วมกันอยู่ในสังคม มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในชีวิตประจำวัน มีความสัมพันธ์กันใน หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ทั้งทางภาครัฐ และเอกชน มนุษย์เป็นสัตว์สังคมติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและ กันตั้งแต่สถาบันเล็กสุดของสังคมคือสถาบันครอบครัว จนถึงใหญ่สุดของสังคมคือสถาบันชาติ บุคคลจะอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขนั้นต้องเป็นคนที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความประพฤติเรียบร้อยดีงาม มีคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรมประจำใจ มีหลักธรรมยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่มนุษย์เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกัน ดังปรากฏใน สังคาลงสูตร^{๑๓} ที่พระพุทธเจ้าทรงเสนอหลักการดำเนินชีวิตทางสังคมว่าควรดำเนินชีวิตอย่างไร เป็นเรื่องของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั้นเป็นเรื่องของคนโดยตรงทั้งที่เป็นเรื่องส่วนตัว และส่วนรวม ส่วนตัว หมายถึง การสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว ซึ่งประกอบด้วย คู่สามีภรรยา และลูกๆ รวมถึงญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่ครอบครัวเดียวกัน ส่วนรวม หมายถึง การสร้างความสัมพันธ์นอกบ้านกับเพื่อนร่วมงาน นายจ้างลูกจ้าง หรือบุคคลอื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ดังนั้น มนุษย์สัมพันธ์จึงมีความสำคัญต่อบุคคลเป็นอย่างยิ่ง^{๑๔}

๑.ปรัถิมทิส คือ ทิศเบื้องหน้า เป็นเรื่องหน้าที่ของบิดาและมารดา

๒.ทักขินทิสทิส หมายถึง ทิศเบื้องขวา เป็นเรื่องหน้าที่ของครูอาจารย์และลูกศิษย์

๓.ปัจฉิมทิส ได้แก่ ทิศเบื้องหลัง เป็นเรื่องหน้าที่ของสามีภรรยา

๔.อุตตทิส คือ ทิศเบื้องซ้าย เป็นเรื่องหน้าที่ของมิตรสหาย

๕.อุปริมทิส หมายถึง ทิศเบื้องบนเป็นเรื่องหน้าที่ของพระสงฆ์และสมณพราหมณ์

๖.เหฏฐิมทิส คือ ทิศเบื้องล่างเป็นเรื่องหน้าที่ของลูกจ้างกับนายจ้าง

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๙๙.

^{๑๔} สมพร สุทัศน์, มนุษย์สัมพันธ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘) ,

จะเห็นว่า การดำเนินชีวิตในระดับสังคมนั้นตามหลักของทศ ๖ นั้นเป็นหลักมนุษย์สัมพันธ์ที่ประกอบด้วย ปุริตถิมทศ คือ ทศเบื้องหน้า เป็นมารดาบิดา ทักขิมทศ หมายถึง ทศเบื้องขวา เป็นเรื่องของครูอาจารย์ ปัจฉิมทศ คือ ทศเบื้องหลัง เป็นเรื่องบุตรภรรยา อุตตรทศ คือ เบื้องซ้ายเป็นเรื่องของมิตร เภฏฐิมทศ คือ ทศเบื้องต่ำเป็นเรื่องบ่าว คนรับใช้ คนงาน อุปริมทศ คือ ทศเบื้องบนเป็นเรื่องของพระสงฆ์ ฉะนั้นหลักคำสอนที่ปรากฏในสังคาลสูตรนั้นเป็นชุดคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติเพื่อการมีมนุษย์สัมพันธ์ที่ถูกต้องงามในทางสังคม เพราะว่ามันมนุษย์ไม่ได้โดดเดี่ยวลำพังในโลกแต่ยังต้องติดต่อและมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นซึ่งบุคคลทั้งหลายเหล่านี้ต่างก็มีความแตกต่างกันทั้งด้านนิสัยพื้นฐาน แม้กระทั่งมีสถานะที่แตกต่างกัน เช่น มีสถานะเป็นเพื่อน เป็นบิดามารดา ครูอาจารย์ เป็นต้น เป็นการแสดงออกซึ่งฐานะที่เกี่ยวข้องของการมีสัมพันธภาพร่วมกับบุคคลอื่น เป็นหน้าที่ขั้นพื้นฐานของการปฏิบัติตนในสังคม ตั้งแต่สมาชิกในครอบครัวจะต้องถือปฏิบัติการรู้จักหน้าที่ของพ่อแม่การรู้จักหน้าที่ของลูกการรู้จักหน้าที่ของสามีภรรยาจะช่วยให้สมาชิกในครอบครัวสามารถทำหน้าที่ของตนเองได้อย่างถูกต้อง แต่หากสมาชิกในครอบครัว ไม่รู้จักหน้าที่ของตนเองจักนำพาให้เกิดปัญหาทางครอบครัวขึ้นได้การที่บุคคลแต่ละคนจะกระทำ เพื่อก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่นๆดังกล่าว จึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาและนำมาปฏิบัติเพื่อเป็นการสร้างสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดีอีกด้วยและเป็นหลักคำสอนที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตสู่สุคติได้ด้วย

๓.๒. หลักธรรมที่เป็นส่งเสริมหลักการดำเนินชีวิตสู่สุคติ

การนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อนำไปใช้ในการดำรงชีวิตตามลักษณะของปัญหาตามสติปัญญาและความประสงค์ของแต่ละบุคคล ดังนั้น ระดับคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงมีหลายระดับทั้งที่เป็นสัจธรรมเบื้องต้น เบื้องกลาง และเบื้องสูง มีทั้งส่วนที่เรียกว่าเป็นโลกียธรรมและโลกุตระธรรม ในความหลากหลายของหลักธรรมดังกล่าว โดยเฉพาะหลักคำสอนที่ส่งเสริมหลักการดำเนินชีวิตสู่สุคติตามหลักพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนที่มีสภาพเอื้อต่อการดำเนินชีวิตสู่สุคติตามลำดับดังนี้

๓.๒.๑ การรักษาศีล

ศีลเป็นเรื่องของการเว้นชั่วหรือเว้นจากข้อห้าม สำหรับเป็นเครื่องรักษากายและวาจาให้ปกติเรียบร้อย ในจริยธรรมระดับศีลเพียงแค่นี้เท่านั้นไม่ถือว่าผิดศีล ต้องลงเมื่อกระทำไปจริง ทางกายและทางการพูดจา จึงจะถือว่าเป็นการล่วงละเมิดศีล ผิดศีล ศีลเป็นกฎกติกาที่บุคคลจะต้องระวังรักษาตามเพศและฐานะ มีหลายระดับ คือ ศีล ๕ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฆราวาสทั่วไป ศีล ๘ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฆราวาสผู้ต้องการฝึกฝนกายและวาจาให้เรียบร้อยยิ่งขึ้นไปในบางโอกาสหรือสำหรับฆราวาสที่มีศรัทธาบางคน จะรักษาเป็นประจำก็ได้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า คหวัฏฐศีล หรือ อุโบสถศีล ศีล ๑๐ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับสามเณรและสามเณรี เพื่อฝึกหัดกายและวาจาให้เรียบร้อยยิ่งขึ้นไป เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อนุปสัมบันศีล ศีล ๒๒๗ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกหัดกายและวาจาสำหรับพระภิกษุทั้งหลาย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภิกขุศีล และศีล ๓๑๑ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกหัดกายและวาจา

สำหรับพระภิกษุณีทั้งหลายเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าภิกษุณีศีล^{๑๕} คำว่าศีลมีชื่ออีกอย่างว่าวิริติคือการงดเว้นจากทุจริตเป็นการเว้นจากกรรมชั่วมี ๓ ประการ คือ^{๑๖}

๑. สัมปัตตวิริติ หมายถึง การเว้นสิ่งประจวบเฉพาะหน้า, เว้นเมื่อประสบซึ่งหน้าหรือเว้นได้ทั้งที่ประจวบในโอกาส คือไม่ได้ตั้งเจตนาไว้ก่อน ไม่สมทานสิกขาบทไว้เลย แต่เมื่อประสบเหตุที่จะทำชั่วนึกคิดพิจารณาขึ้นได้ในขณะนั้นว่า ตนมีชาติตระกูล วัยหรือคุณวุฒಿಯ่างนี้ไม่สมควรกระทำการกรรมเช่นนั้นแล้วงดเว้นเสียไม่ทำผิดศีล

๒. สมทานวิริติ ได้แก่ การเว้นด้วยการสมทานคือ ตนได้ตั้งเจตนาไว้ก่อนโดยได้รับศีลคือสมทานสิกขาบทไว้แล้ว กังตเว้นตามที่ได้รับสมทานนั้น

๓. สมุจเฉทวิริติ คือ การเว้นด้วยตัดขาดเป็นการเว้นได้เด็ดขาดเป็นการเว้นความชั่วของพระอริยเจ้าทั้งหลายอันประกอบด้วยอริยมรรคซึ่งขจัดกิเลสที่เป็นเหตุแห่งความชั่วนั้นๆเสร็จสิ้นแล้วไม่เกิดมีแม้แต่ความคิดที่จะประกอบกรรมชั่วนั้นเลยและในวิริติ ๒ ข้อแรกยังไม่อาจวางใจแน่นอน วิริติข้อที่ ๓ จึงจะแน่นอนสิ้นเชิง

ศีล เป็นคำสอนระดับเบื้องต้น หรือระดับพื้นฐาน คำสอนทั้งหมดเป็นระบบการปฏิบัติ เพราะเหตุที่คำสอนเป็นสังขธรรมคือเกิดจากประสบการณ์จริง คำสอนจะให้ผลอย่างแท้จริงเฉพาะผู้ที่นำไปปฏิบัติเท่านั้น ศีลก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน แม้ว่าจะเป็นคำสอนระดับพื้นฐาน แต่ถ้าคนนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้องแล้วจะมีความสัมพันธ์กับระบบอื่นๆ และพัฒนาขึ้นไปจนถึงระดับสูงสุดสำหรับศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ ก็ย่อมมีอานิสงส์เพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น ตามระดับและประเภทของศีลที่รักษา แต่ศีลนั้นแม้จะมีอานิสงส์เพียงไรก็ยังเป็นแต่เพียงการบำเพ็ญบุญบารมีในชั้นกลางๆในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นแต่เพียงระบบหรือกติกาที่จะรักษากายและวาจาให้สงบ ไม่ก่อให้เกิดทุกข์โทษขึ้นทางกาย วาจาเท่านั้น ส่วนทางจิตใจนั้นศีลยังไม่สามารถที่จะควบคุมหรือทำให้สะอาดบริสุทธิ์ได้ ฉะนั้น การรักษาศีลจึงยังได้บุญน้อยกว่าการภาวนา เพราะการภาวนานั้น เป็นการรักษาใจ รักษาจิต และชักพอกจิตให้เบาบางจนหมดกิเลส คือ ความโลภ โกรธ และหลง อันเป็นเครื่องร้อยรัดให้บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์

๓.๒.๒ การปฏิสังขาร

คำว่า ปฏิสังขาร คือ ปิดช่องโหว่ หมายความว่า ในโลกอันเป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์นี้ มีช่องโหว่อยู่ ๒ ช่องคือ ช่องโหว่ของตนเองและของคนอื่น”^{๑๗} ดังนั้น จึงต้องปิดช่องโหว่ ๒ ช่องนี้ด้วยเครื่องปิด ๒ อย่าง คือ^{๑๘}

๑. อามิสปฏิสังขาร คือ การต้อนรับด้วยสิ่งของ เช่น อาหาร เครื่องดื่ม ที่อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น

^{๑๕} อภิภูวนัน โพรฺสสาน, พุทธศาสนแนวปฏิบัติเพื่อชีวิต, (มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๓ - ๒๑๔.

^{๑๖} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๓๗๗.

^{๑๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), มงคล ๓๘ ประการ, หน้า ๑๘๕.

^{๑๘} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓.

๒. ธรรมเนียมปฏิบัติ คือ การต้อนรับด้วยธรรม การต้อนรับด้วยการกล่าวแนะนำธรรมะ การต้อนรับที่ทำพอดีสมควรแก่ฐานะของแขก มีการลูกรับ เป็นต้น หรือช่วยเหลือสงเคราะห์ เป็นที่ปรึกษา แก้ปัญหาต่างๆ และช่วยทำกุศลให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี

จากหลักปฏิสันถารข้างต้นจัดเป็นธรรมเนียมอันดีงามในสังคมของชาวพุทธเมื่อมีแขกไปมาหาสู่ถึงบ้านหรือเคหสถานย่อมจัดแจงสิ่งของไว้ต้อนรับ เช่น ข้าว น้ำ อาหาร เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่เจ้าของบ้านพึงกระทำหรือปฏิบัติต่อแขกผู้มาเยี่ยมเยือน โดยการปฏิสันถารนี้ จัดอยู่ในกลุ่มของหลักธรรมชื่อว่า ทาน หมายถึง การให้ การแบ่งปัน สิ่งที่เป็นวัตถุและมีใช้วัตถุ เพื่ออนุเคราะห์ สงเคราะห์ตอบแทนหรือบูชาคุณ โดยมุ่งเจตนาอันบริสุทธิ์เป็นหลักใหญ่ ทานมีองค์ประกอบหลัก ๓ ประการ^{๑๙} คือ ทายก (ผู้ให้) ไทยธรรม (สิ่งที่ให้) และปฏิคาหก (ผู้รับ) ประเภทแห่งทานตามนัยแห่งพระสูตรที่มาหลายแห่ง และการจัดประเภทแตกต่างกันไป เมื่อมุ่งถึงสิ่งที่ให้ จัดเป็น ๒ ประเภท อามิสทานและธรรมทาน ส่วนอภัยทานนั้นในมังคลัตถปิณีได้จัดรวมเข้ากับธรรมทาน^{๒๐}

๓.๒.๓ หลักอนุปุพพิกา

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า นั้นมีความสมบูรณ์ทั้งศาสตร์และศิลป์เป็นหนึ่งในโลก ดังจะเห็นได้จาก เมื่อผู้ใดได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์แล้วก็จะสามารถพ้นทุกข์ได้ แต่ก็เชื่อว่าทุกคนเมื่อได้ฟังธรรมจากพระองค์แล้วจะพ้นทุกข์เสมอไป เพราะด้วยพระพุทธเจ้าจะทรงเผยแผ่หลักธรรมความจริงที่วามนุษย์ไม่เหมือนกันทุกคน เพราะเหตุนี้เอง ก่อนที่พระองค์จะทรงเผยแผ่หลักธรรม พระองค์จะทรงแยกแยะบุคคลที่จะเข้าถึงธรรมไว้ ๔ ประเภท โดยเปรียบเทียบเหมือนกับดอกบัว ๔ เหล่าตามลำดับ^{๒๑} ดังนี้

๑. ประเภทบัวพ้นน้ำ บัวเหล่านี้เมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็จะเบ่งบานทันที เหมือนคนที่ฟังธรรมครั้งแรกก็บรรลุผลทันที

๒. ประเภทบัวปรึมน้ำ บัวเหล่านี้กำลังจะพ้นน้ำและเบ่งบานในวันถัดไปเหมือนคนที่ฟังธรรมครั้งแรกยังไม่สามารถเข้าถึงได้ ต้องฟังซ้ำอีกครั้งหนึ่งจึงจะบรรลุผล

๓. ประเภทบัวที่กำลังเติบโตบัวเหล่านี้ที่พ้นจากการเป็นอาหารของเต่าและปลาจะพ้นน้ำและเบ่งบานในวันถัดไปเหมือนคนที่มีภูมิธรรมสามารถรับการอบรมสั่งสอนตั้งแต่ขั้นพื้นฐานจนบรรลุผลธรรมได้ในโอกาสต่อไป

๔. ประเภทบัวใต้น้ำที่ตกเป็นอาหารเต่าและปลาบัวเหล่านี้ไม่มีโอกาสเจริญงอกงามพ้นน้ำขึ้นมาเบ่งบานได้เปรียบเหมือนคนที่มีบาปทาสีลามาก ไม่ยอมรับคำแนะนำสั่งสอนโดยประการทั้งปวงเป็นการตัดหนทางตัวเองในการเข้าถึงธรรมซึ่งพระพุทธเจ้าก็มีทรงหวังผลกับบุคคลประเภทบัวใต้น้ำนี้

อนุปุพพิกา หมายถึง เรื่องที่กล่าวถึงตามลำดับธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นขั้นๆจนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมาตม์ซึ่งอนุปุพพิกา ๕ ประการ คือ

^{๑๙} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๘/๓๘๘.

^{๒๐} มงค. (ไทย) ๓/ ๒.

^{๒๑} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒,

๑. ทานกถา คือ เรื่องทาน เป็นเรื่องของการให้การเสียสละเพื่อแบ่งปันช่วยเหลือกัน
๒. สีลกถา หมายถึง เรื่องศีลเป็นกล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม
๓. สัคคกถา ได้แก่ เรื่องสวรรค์เป็นกล่าวถึงความสุขความเจริญและผลที่น่าปรารถนาอันเป็นส่วนดีของกามที่จะพึงเข้าถึงเมื่อได้ประพฤติดีงามตามหลักธรรม ๒ ข้อต้น
๔. กามาทีนวกถา คือ เรื่องโทษแห่งกามเป็นเรื่องที่กล่าวถึงส่วนเสีย ข้อบกพร่องของกาม พร้อมทั้งผลร้ายที่สืบเนื่องมาแต่กาม อันไม่ควรหลงใหลหมกมุ่นมัวเมา จนถึงรู้จักที่จะหน่ายถอนตนออกได้

๕. เนกขัมมานิสังกถา ได้แก่ เรื่องอานิสงส์แห่งความออกจากกามเป็นการกล่าวถึงผลดีของการไม่หมกมุ่นเพลิดเพลินติดอยู่ในกาม และให้มีฉันทะที่จะแสวงความดีงามและความสุขอันสงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านั้น^{๒๒} ๔๕

จากหลักอนุพุทฺธิกาข้างต้น โดยปกติแล้วพระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่คฤหัสถ์ผู้มีอุปนิสัยสามารถที่จะบรรลุธรรมพิเศษทรงแสดงอนุพุทฺธิกา ๕ นี้ก่อนแล้วจึงตรัสแสดงอริยสัจ ๔ เป็นการทำให้พร้อมที่จะรับ ดุจผ้าที่ซักฟอกสะอาดแล้วควรรับน้ำย้อมต่างๆ ได้ด้วยดี ดังนั้น ในการแสดงธรรม โปรดสามัญชนโดยทั่วไป ที่มีวิสัยจะบรรลุธรรมได้ของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จะทรงแสดงธรรมหมวดอนุพุทฺธิกา^{๒๓} เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมของผู้ฟังก่อนเสมอ โดยจะทรงเริ่มจากธรรมขั้นพื้นฐานไปหาสูงสุดตามลำดับ โดยทรงหวังให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลประเภทที่ ๓ ซึ่งเป็นมนุษย์ส่วนใหญ่ในโลกจะได้มีโอกาสบรรลุธรรม เช่นเดียวกับบุคคลประเภทที่ ๑ และ ๒ ได้บ้าง โดยใช้หลักธรรมที่ค่อย ๆ ขัดเกลาจิตใจไปตามลำดับขั้นธรรมที่ทรงแสดงไปตามลำดับนี้ เรียกว่าอนุพุทฺธิกาซึ่งธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นครั้งแรกคือ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร หรือพระปฐมเทศนา ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร จึงทำให้พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ได้บรรลุพระอรหัตตผล^{๒๔} อนุพุทฺธิกานับว่าเป็นธรรมหมวดแรกที่ทรงนำมาแสดงแก่ชาวบ้านทั่วไปที่มีใช้นักบวช หลังจากนั้นจึงทรงแสดงสามกัถาสิกเทศนา^{๒๕} หรือหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นธรรมะขั้นสูงต่อไปซึ่งธรรมะทั้ง ๙ ข้อนี้เรียกว่า พุทธานุศาสนีเป็นพระธรรมที่พระองค์แสดงมากที่สุด^{๒๖}

๓.๒.๔ การดูแลมารดาบิดา

ในสังคัมมมนุษย์มีหน้าที่และบทบาทอย่างหลากหลาย โดยมีบทบาทและฐานะในการดำเนินชีวิตแต่ละวันที่ต้องประพฤติปฏิบัติให้สอดคล้องเหมาะสมกับแต่ละบทบาทของตน หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงแบ่งคนแวดล้อมตัวเราออกเป็น ๖ กลุ่มเรียกว่าทิส ๖ แล้วทรงกำหนดเป็นอริยวินัยหรือหน้าที่ โดยให้มีปฏิสัมพันธ์รับผิดชอบด้วยกันทั้งสองทาง คือระหว่างตัวเรากับบุคคลในแต่ละทิส ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติต่อกันตามที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดไว้ การ

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒.

^{๒๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒.

^{๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๗ - ๓๑.

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๕/๔๓.

^{๒๖} พระราชาธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑูรยาโณ), ธรรมปริทรรศน์, เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้าที่ ๒๖๕.

กำหนดอริยวินัยเพื่อให้แต่ละคนประพฤติปฏิบัติหน้าที่ของตน นับว่าเป็นกลวิธีในการสร้างเครือข่ายคนดีอย่างเป็นระบบที่ชาญฉลาดยิ่ง คือ ใช้คนดีร่วมสร้างคนดี จนกระทั่งกลายเป็นเครือข่ายคนดีส่งเสริมให้บุคคลปฏิบัติตนตามบทบาทหน้าที่ของตน ให้ครบสมบูรณ์ เพื่อเกื้อกูล อุดหนุนต่อกันและกัน ซึ่งจะช่วยให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข โดยเฉพาะการดูแลมารดาบิดาหรือการบำรุงบิดามารดา ตามหลักพระพุทธศาสนาเป็น หมายถึง การทำอุปัฏฐากต่อบิดามารดาสามารถกระทำได้ ๒ อย่าง คือ

๑.การบำรุงทางกาย หมายถึง การมอบให้ซึ่งปัจจัย ๔ ดูแลบำรุงเลี้ยงสุขภาพกายตามหลักวัตรบทข้อที่ ๑ ความว่า เราพึงเลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิต^{๒๗} เพราะบิดามารดามีอุปการะมากบำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้แก่บุตร บิดามารดาผู้อ่อนนุเคราะห์ประชา เพราะเหตุนี้บัณฑิตพึงนมัสการและสักการะ บิดามารดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำและการล้างเท้า เพราะการปรนนิบัติบิดามารดานั้น บัณฑิตจึงสรรเสริญในโลกนี้เอง^{๒๘}

๒.การบำรุงทางใจ คือ การดูแลจิตใจให้มีความสุขสมใจอยู่เสมอ ไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ ทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้มีศรัทธา ผู้ไม่มีศีลให้มีศีลผู้ตระหนี่ให้รู้จักการเสียสละ ผู้ไม่มีปัญญาให้มีปัญญา บุตรที่บำรุงมารดาบิดาด้วยการให้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ให้สมาทานศีล หรือให้บรรพชา จัดว่าเป็นยอดของคนทั้งหมดผู้บำรุงมารดาบิดาในโลกนี้^{๒๙} ในเรื่องการบำรุงหรือการตอบแทนคุณมารดาบิดานี้ นอกจากแบ่งออกเป็น การบำรุงทางกายและการบำรุงทางใจดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นยังอาจแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. การบำรุงที่เป็นโลกียะ คือ การตอบแทนท่าน ๕ อย่าง ตามหลักการในทิส ๖ กล่าวคือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๓๐}

๒. การบำรุงที่จัดเป็นโลกุตระ เช่น การทำให้มีศรัทธาเหตุที่พระพุทธเจ้าแบ่งไว้แบบนี้ อาจถือตามประเภทของบุตรได้ เพราะพระพุทธเจ้าได้แบ่งบุตรไว้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. อติชาตบุตร คือบุตรที่มีศรัทธาและศีลมากกว่ามารดาบิดา
๒. อนุชาตบุตร คือบุตรที่มีศรัทธาและศีลเสมอกับมารดาบิดา
๓. อวชาตบุตร บุตรที่มีศรัทธาและศีลน้อยกว่ามารดาบิดา^{๓๑}

จากประเภทของบุตรข้างต้นจะเห็นว่า ในแต่ละประเภทอาจตอบแทนพระคุณมารดาบิดาแบบโลกียะได้ แต่อติชาตบุตรเท่านั้นที่สามารถตอบแทนมารดาบิดาแบบโลกุตระได้ เพราะมีศรัทธาและศีลยิ่งกว่ามารดาบิดา เช่น พระสารีบุตรเป็นต้น แต่บุตรที่มีศรัทธาและศีลมากกว่ามารดาบิดา ก็ใช้

^{๒๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕.

^{๒๘} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๓๘.

^{๒๙} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

^{๓๐} ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๓๑} ข.อ.ติ. (ไทย) ๑๗/๗๔/๔๓๑.

ว่าจะสามารถชักนำให้มารดาบิดามีศรัทธาอย่างตนได้เหมือนพระสารีบุตรทุกคนไป แต่ก็อาจตอบแทนท่านตามหลักการในทิส ๖ ก็ถือว่าได้ตอบแทนท่านตามกำลังความสามารถของตนแม้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บิดามารดาเป็นบุคคลผู้มีคุณูปการต่อบุตรธิดาเหลือคณานับ ฐานะของบิดามารดาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปูชนียบุคคลของบุตร นอกจากนี้แล้วพระพุทธองค์ได้ตรัสฐานะของบิดามารดาไว้ ๔ ประการ ได้แก่ เป็นพระพรหมของบุตร(พรหมมาตาปิตโร) เป็นครูคนแรกของบุตร (ปุพพจริยาติ มาตาปิตโร) เป็นเทวดาคนแรกของบุตร (ปุพพเทวาติ มาตาปิตโร) เป็นอาหุไนยบุคคล (อาหุเนยยาติ มาตาปิตโร)^{๓๒}

๓.๒.๕ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

คำว่า กัมมัฏฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงานทางใจ เป็นการกระทำที่เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุมรรค ผล และนิพพาน^{๓๓} การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนามี ๒ วิธี คือ สมถะกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งปรากฏหลักฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า

“ธรรม ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑.สมถะ (การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ) ๒.วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง) ภิกษุควรเจริญธรรม ๒ ประการนี้เพื่อยุติราคะ...เพื่อกำหนดรู้ราคะ(ความกำหนด) ...เพื่อความสิ้นราคะ... เพื่อละราคะ...เพื่อความสิ้นไปแห่งราคะ... เพื่อความเสื่อมไปแห่งราคะ...เพื่อความคลายไปแห่งราคะ...เพื่อความดับแห่งราคะฯลฯ เพื่อความสละราคะ.. เพื่อความสละคืนราคะ ภิกษุควรเจริญธรรม ๒ ประการนี้”^{๓๔}

อย่างไรก็ตาม จากพุทธพจน์ข้างต้นจะเห็นว่า การฝึกวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักสติปัฏฐานเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎกจึงจะสามารถพัฒนาวิปัสสนาปัญญาให้เกิดขึ้นได้หลักการฝึกเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น แม้ผู้เข้าฝึกจะมีสมาธิในระดับใดก็ตาม ก็สามารถมาเป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ แม้แต่จิตที่สงบชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) ก็สามารถมาเป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคว่า ปราศจากขณิกสมาธิเสียแล้ว วิปัสสนาย่อมมีไม่ได้ อีกทั้งผู้เจริญสมถะกัมมัฏฐานจนได้ผลของสมถะในระดับสูง เช่น แสดงฤทธิ์ได้ ก็สามารถนำผลนั้นมาเป็นบาทฐานในการเจริญ วิปัสสนากัมมัฏฐานได้ด้วย เพราะการได้มานสมาบัติจนถึงขนาดแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้นั้น ถ้ายังไม่ผ่านกระบวนการฝึกจิตด้วยหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานจนถึงขั้นบรรลุปะระอรหัตต์ ก็ยังไม่ถือว่าได้บรรลุจุดหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา เพราะอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นสิ่งที่เสื่อมสลายไปได้เสมอ ในกรณีที่เกิดกับคนยังมีกิเลสอยู่พระพุทธศาสนาถือว่าการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดปัญญาตามกระบวนการวิปัสสนากัมมัฏฐานถึงขนาดทำลายกิเลสได้เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะการฝึกฝนอบรมจิตนี้ย่อมจะพาให้ความไม่รู้(อวิชชา)หายไปเปรียบเหมือนแสงสว่างพาให้ความมืดหายไปด้วยจิตของปุถุชนโดยปกติหนาแน่นไปด้วยกิเลส เมื่อได้รับการชำระโดยกระบวนการวิปัสสนากัมมัฏฐานแล้วสภาพจิตก็จะบางเบาจากกิเลสเปลี่ยนไปในทางที่ดีจนบรรลุปะระอรหัตต์ซึ่งเป็นชีวิตในอุดมคติของพระพุทธศาสนา ดังนั้น

^{๓๒} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

^{๓๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร : บจก. อัมรินทร์ พรินตติ้ง กรู๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

^{๓๔} วจ.ทุก. (ไทย) ๒๒/ ๒๓๑ – ๒๔๖/๑๓๗.

เราจึงสามารถกล่าวได้ว่าพระอริยบุคคลจะต้องผ่านการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน(สติปัฏฐาน) มาแล้ว
ทั้งนั้น^{๓๕} นอกจากนี้แล้ววิปัสสนากรรมฐานยังประโยชน์ของการปฏิบัติวิปัสสนามี ๑๐ อย่าง คือ

๑. สามารถกำจัดกิเลสต่าง ๆ อันเป็นต้นเหตุของ ความทุกข์ ความเดือดร้อนต่างๆ ลงได้
๒. มีความทุกข์น้อยลง และมีความสุขมากขึ้น
๓. คลายความยึดมั่นในสิ่งทั้งปวงลงได้ไม่วุ่นวายเดือดร้อนไปตามกระแสของโลก
๔. มีจิตใฝ่แน่นคงรู้เท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายไม่พุ้งขึ้นยุบลงด้วยอำนาจโลกธรรม
๕. มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง แต่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น
๖. จิตใฝ่มีคุณธรรมหรือมีคุณภาพสูงขึ้นตามขั้นของการปฏิบัติ
๗. สามารถเข้านิโรธสมบัติ อันเป็นความสุขชั้นสูงในปัจจุบันภพได้
๘. สามารถบรรลุความเป็นอริยบุคคล อันเป็นบุญเขตของโลก
๙. ย่อมได้เต็มรสแห่งอริยะผล อันเกิดจากการพ้นจากอำนาจของกิเลสได้

๑๐. การปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ หรือ วิปัสสนากัมมัฏฐาน จะเป็นเหตุให้ได้บรรลุผลอย่างใด
อย่างหนึ่ง คือบรรลุ อรหัตผลในปัจจุบัน แต่ถ้ายังมีเชื้อเหลือก็จะได้บรรลุความเป็นพระอนาคามี(ผู้ไม่
กลับมาเกิดในโลกนี้อีก)ภายใน ๗ ปีหรือลดลงมาโดยลำดับถึงภายใน ๗ วัน^{๓๖}

จะเห็นว่าหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจัดเป็นธรรมาอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท
มี ๒ ประการได้แก่ คันถธรรมาอันได้แก่การศึกษาเล่าเรียนเขียนอ่านในพระปริยัติธรรมคือ พระไตรปิฎก
และวิปัสสนาธรรมาและวิปัสสนาธรรมา อันได้แก่การใช้ปัญญาพิจารณาภายในใจโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์
และไม่มีตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ การเจริญวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพื่อประโยชน์
ของตนเอง และช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นที่ประสบความทุกข์ให้พ้นทุกข์ และที่มีความสุขแล้วให้สุข
ยิ่งขึ้นไป ซึ่งสอดคล้องกับคากล่าวว่า สติปัฏฐาน ๔ คือ การปฏิบัติเพื่อให้สามารถเฝ้าดูปรากฏการณ์ใน
ธรรมชาติของตนเอง ซึ่งก่อให้เกิดวิธีการคิดที่ไม่ก่อความทุกข์กับตนเองเพิ่มขึ้น โดยในมหาสติปัฏฐาน
สูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่สำคัญซึ่งเน้นเรื่องสติที่จะนำไปสู่สมาธิและปัญญา เมื่อใดก็ตาม ที่แลเห็นสภาพ
ความเป็นจริงของชีวิต ไม่ตกอยู่ในอิทธิพลของความกลัว และกิเลส อสราภาพทางจิตก็จะเกิดขึ้น และ
จะสามารถช่วยผู้อื่นได้มากขึ้นด้วยสติปัฏฐาน ๔ เป็นวิธีการปฏิบัติโดยใช้สติเป็นที่ตั้ง และนาเทคนิค
การมีสติในปัจจุบัน ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่ส่งผลต่อการลดความเครียด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ
ไม่ให้เกิดความกังวลคร่ำครวญถึงอดีตที่ผ่านมาและกังวลถึงอนาคตที่ยังไม่มาถึง

๓.๓. วิธีการดำเนินชีวิตสู่สุคติ

๓.๓.๑ วิธีการดำเนินชีวิตสู่มนุษยโลก

๓.๓.๑.๑ วิธีการดำเนินชีวิตสู่มนุษยโลกตามหลักเบญจศีล

คำว่า ศีล คือ การรักษาใจให้เรียบร้อย^{๓๗} เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย
และวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ

^{๓๕} พระศรีวรญาณ (บุญชิต ญาณส วโร), หลักการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานในพระไตรปิฎกฉบับมหา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐ -๓๐๘.

^{๓๖} จิตตวนโณ ภิกขุ, วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกายวาจา และอาชีวะ^{๓๘} เป็นความประพฤติชอบทางกายและวาจา เป็นข้อปฏิบัติ ในการเว้นจากความชั่ว สมควร ประพฤติธรรมอันดีงามอีกส่วนหนึ่ง^{๓๙} ส่วนคำว่า เบญจศีล แปลว่า ศีล ๕ ข้อ เป็นการงดเว้นจากการ กระทำบาป ๕ ประการ ได้แก่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติก ล่องละเมิดทางเพศ งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มสุราและยาเสพติด^{๔๐} ทั้งหมดคือการเว้น ความชั่วและการเพิ่มพูนความดี^{๔๑} เบญจศีล คือ ความประพฤติชอบทางกายและวาจา เป็นข้อปฏิบัติ ในการเว้นจากความชั่ว ๕ ประการนี้ คือ^{๔๒}

๑. เว้นจากการปลงชีวิต การฆ่าการประทุษร้ายกัน
๒. เว้นจากการลัก ขโมย โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน
๓. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม การล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่ ห่วงแหน
๔. เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง
๕. เว้นจากน้ำเมา คือสุราเมรัย และสิ่งเสพติดให้โทษ อันเป็นที่ตั้งแห่งความมึนเมา^{๔๓}

จะเห็นว่าหลักของศีล ๕ ข้อนี้เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกตนหรือ ธรรม ๕ เมื่อปฏิบัติตามศีล ๕ ได้ก็ชื่อว่า เป็นผู้มีสศีล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล คำว่าเบญจศีลที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏใน คัมภีร์ชั้นอุปทาน และพุทธวงศ์ ต่อมาในภายหลังมีชื่อเรียกเพิ่มว่าเป็น นิจศีล คือ ศีลที่คฤหัสถ์ควร รักษาเป็นประจำ ส่วนมนุษยธรรมคือธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์เพราะผู้จะเกิดเป็น มนุษย์ได้นั้น ต้องเป็นผู้รักษาศีล ๕ อย่างบริบูรณ์มาก่อน เป็นความประพฤติดีทางกายและวาจา การ รักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามการ รักษาปกติตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้นความสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะเป็นหลักคำสอนที่เป็น แนวทางในการดำเนินชีวิตสู่สุคติได้

^{๓๗} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ไทย - อังกฤษ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๖๒.

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙๒.

^{๓๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมคดี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๒๕ - ๒๒๗.

^{๔๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๔๘๐ - ๔๘๑.

^{๔๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๘๑.

^{๔๒} อานาจ ยอดทอง “ศึกษาวิเคราะห์ความอยากในฐานะเป็นบ่อเกิดของความขัดแย้ง”วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๘), หน้า ๑.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๖ - ๒๐๗.

๓.๓.๑.๒ วิธีการดำเนินชีวิตสู่มนุษยโลกตามหลักบุญกิริยาวัตถุ

คำว่า บุญกิริยาวัตถุ หมายถึง เป็นชื่อของการทำบุญแต่ละอย่างรวมแล้วมี ๑๐ ประเภทด้วยกัน กล่าวโดยสรุปมีเพียง ๓ ได้แก่ การให้ทาน การรักษาศีล และบำเพ็ญจิตภาวนา หรือเรียกง่าย ๆ ว่า ทาน ศีล ภาวนา^{๔๔} คำว่าบุญคือการกระทำความดีตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา การกระทำความดีความงามต่างๆซึ่งไม่ได้จำเพาะเจาะจงลงไปว่าเป็นความดีประเภทใด สิ่งใดก็ตามที่บุคคลประพฤติแล้วก่อให้เกิดความดี^{๔๕} หมายถึง การแสดงถึงบุญในเชิงคุณภาพซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับกลั่นกรองชำระจิตใจ รวมทั้งกิริยาอัธมาศัยของบุคคลให้สะอาดปราศจากความโลภ โกรธ หลง น่ายกย่องนับถือ บุญก็คือเป็นหลักแห่งกุศลธรรมในภูมิ ๓ เช่นในคำว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากลัวบุญเลยเพราะบุญเป็นชื่อของความสุข” ส่วนคำว่า “บุญในบุญกิริยาวัตถุ หมายถึง กุศลเจตนา” และคำว่า “บุญกิริยาวัตถุแปลว่าที่ตั้งแห่งการทำบุญหรือการทำความดีเป็นหลักการดำเนินชีวิตที่มีคุณภาพมี ๓ อย่าง คือ

๑. ทาน หมายถึง การให้เป็นการเผื่อแผ่แบ่งปันเป็นการให้เพื่ออนุเคราะห์ เช่นช่วยเหลือผู้ขาดแคลน ผู้ตกทุกข์ได้ยาก เป็นการให้ด้านทรัพย์สินสิ่งของ ปัจจัยเครื่องใช้ยังชีพให้ความรู้ศิลปวิทยาการ ให้คำแนะนำสั่งสอน บอกแนวทางดำเนินชีวิต หรือให้ธรรมให้มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญกิจที่ดีงามตลอดจนถึงการให้อภัยที่เรียกว่า อภัยทาน

๒. ศีล คือ ความประพฤติดีงาม เป็นความมีระเบียบวินัยและความมีกิริยามารยาทงดงาม โดยเฉพาะเน้นการไม่เบียดเบียนหรือการอยู่ร่วมกันด้วยดีโดยสงบสุขในสังคมกล่าวคือการไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย การไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของกันและกันการไม่ละเมิดของรักไม่ประทุษร้ายจิตใจลบหลู่เกียรติทำลายตระกูลของกันและกันการไม่หักรานลิดรอนผลประโยชน์กันด้วยวิธีประทุษร้ายทางวาจา สัมผัสัญญะที่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งป้องกันและคุ้มครองไว้ในคุณความดี นอกจากนั้น การรักษาศีลโดยสาระหรือความมุ่งหมาย ในเชิงปฏิบัติศีลเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีสุจริตทางกาย วาจาและอาชีวะ มีการดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูลท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนร่วม ช่วยสร้างสรรค์รักษาให้อื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน เป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและการเกิดปัญญา

๓. ภาวนา หมายถึง การฝึกปรือ จิตและปัญญา เป็นการอบรมจิตใจให้เจริญขึ้นด้วยคุณธรรมต่างๆรู้เท่ากับสังขาร ภาวนานี้ก็คือ สมาธิ และปัญญา ในไตรสิกขาพูดเต็มว่า สมาธิภาวนาและปัญญาภาวนานั้นเอง มีความหมายคลุมตั้งแต่สมาธิภาวนาที่ให้แก่เพียรละกิเลสเพียรอบรมลูกฝั่งกุศลธรรมในหมวดสมาธิ จนมาถึงสมาธิภาวนาและความดำริที่ขอบประกอบด้วย เมตตา กรุณา ในสมาธิสังกัปปะที่เป็นหมวดปัญญา วิธีการแสวงหาปัญญาและทำจิตใจด้วยการสดับธรรม การแสดงธรรม สนทนาธรรม การแก้ไขปลูกฝั่งความเชื่อความเห็น ความเข้าใจให้ถูกต้อง การเจริญเมตตาและควบคุมกิเลสทั่วไปสรุปได้ว่า ภาวนาก็คือ ทำมีจิตเป็นสมาธิหรือการมีสมาธิ คือ ความตั้งใจมั่นอยู่ในเรื่องที่ต้องการให้ใจตั้งไว้เพียงเรื่องเดียว ไม่ให้จิตฟุ้งซ่านออกไปนอกจากเรื่องที่ต้องการให้ใจตั้งมั่นความ

^{๔๔} แก้ว ชิตตะขบ, **คู่มือพุทธศาสนิกชน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^{๔๕} สำนักราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, อ้างแล้ว, หน้า ๔๘๑.

ตั้งใจดังนี้ เป็นความหมายทั่วไปของสมาธิ และก็จะต้องมีในกิจการที่จะทำทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นการเล่าเรียนศึกษาหรือการทำงานอย่างไรอย่างหนึ่ง

๓.๓.๑.๓ วิธีการดำเนินชีวิตสู่มนุษยโลกตามหลักไตรสิกขา

คำว่า ไตรสิกขา คือ การปฏิบัติ ได้รับปริญญาคือ สันราคะ สันโทสะ สันโมหะ ผลของการปฏิบัติสิกขาเป็นอย่างนั้น การปฏิบัติอย่างนั้นก็เพื่อความรอดจากสิ่งอันไม่พึงปรารถนา สิ่งใดที่เป็นความทุกข์ทรมาร ความยุ่งยากลำบากแก่จิตใจก็เรียกว่า อันไม่พึงปรารถนาแก้ไขด้วยการศึกษา^{๔๖} เป็นการพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตตั้งามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค เป็นทางดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูก ต้องตั้งามของมนุษย์ ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน คือ สิกขามรรคกับสิกขา จึงประสานเป็นอันเดียวกัน เมื่อมองในแง่ปริยัติ ๔ ก็เป็นนริยมรรค คือ วิถีชีวิตอันประเสริฐเมื่อเป็นมรรคก็ดำเนินก้าวหน้าไปสู่จุดหมายโดยกำจัดสมุทัยให้หมดไป ช่วยให้เรามีชีวิตที่พึงพาวิชา ตัณหาอุปทาน น้อยลงไป ไม่อยู่ใต้อำนาจครอบงำ ของมันพร้อมกับที่เรามีปัญญาเพิ่มขึ้นและดำเนินชีวิตด้วยปัญญามากขึ้นตามลำดับจนกระทั่งในที่สุดพอสมุทัยหมดทุกข์ก็หมดก็บรรลุหมายเป็น นิโรธ โดยสมบูรณ์^{๔๗} หลักไตรสิกขามี ๓ อย่าง คือ

๑. ศีล หมายถึง ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเพื่อรักษา กาย วาจา ใจ ให้เป็นปกติ^{๔๘} เป็นเรื่องของการเว้นชั่วหรือเว้นจากข้อห้าม สำหรับเป็นเครื่องรักษา “กาย” และ “วาจา” ให้ปกติเรียบร้อย ในจริยธรรมระดับศีลเพียงแค่นี้คิดเท่านั้นไม่ถือว่าผิดศีล ต้องลงมือกระทำไปจริง ทางกายและทางการพูดจา จึงจะถือว่าเป็นการล่วงละเมิดศีล ผิดศีล ศีลเป็นกฎกติกาที่บุคคลจะต้องระวังรักษาตามเพศและฐานะ มีหลายระดับ คือ ศีล ๕^{๔๙} เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฆราวาสทั่วไป ศีล ๘ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฆราวาสผู้ต้องการฝึกฝนกายและวาจาให้เรียบร้อยยิ่งขึ้นไปในบางโอกาสหรือสำหรับฆราวาสที่มีศรัทธาบางคน^{๕๐} จะรักษาเป็นประจำก็ได้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “คหณัฐศีล” หรือ “อุโบสถศีล” ศีล ๑๐ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับสามเณรและสามเณรี เพื่อฝึกหัดกายและวาจาให้เรียบร้อยยิ่งขึ้นไป เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อนุสสัมบันศีล” ศีล ๒๒๗ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกหัดกายและวาจาสำหรับพระภิกษุทั้งหลาย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภิกขุศีล” และศีล ๓๑๑ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกหัดกายและวาจาสำหรับพระภิกษุณีทั้งหลาย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภิกษุณีศีล”^{๕๑}

^{๔๖} พุทธศาสนิกชน, การศึกษาสมบูรณ์แบบ:คือวงกลมที่คุ้มครองโลกถึงที่สุด, (กรุงเทพมหานคร : อูษาการพิมพ์ธันวาคม, ๒๕๔๙) , หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), หัวใจพระพุทธศาสนา, พุทธจักร, ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๕ (พฤษภาคม ๒๕๕๐), หน้า ๗.

^{๔๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๘๕.

^{๔๙} พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา),พระพุทธศาสนา-ปรัชญา- สังคม,(กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖,

^{๕๐} วศิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมตตา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๗-๔๗,

^{๕๑} อภินววัฒน์ โพธิ์สาน, พุทธศาสนแนวปฏิบัติเพื่อชีวิต, (มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๓-๒๑๔.

๒.สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น เมื่อการพัฒนาความประพฤติที่เรียกว่าศีลเป็นบาทฐานในการพัฒนาจิตใจที่เรียกว่าสมาธิจึงน่าสนใจว่า การพัฒนาจิตใจของมนุษย์จะสามารถทำได้อย่างไร การพัฒนาจิตใจที่เรียกว่าสมาธิจะทำให้จิตมีลักษณะที่แข็งแรง มีพลังมาก ราบเรียบ สงบซึ่ง ใสกระจ่าง และนุ่มนวลควรแก่งาน^{๕๒} เพื่อนำไปใช้งานได้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบรรยายไว้ว่า “เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเงิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้ งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุผู้นั้นย่อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ”^{๕๓} จิตที่มีลักษณะเช่นนี้เหมาะสม นำไปใช้ได้ดีซึ่งรวมไปถึงความเหมาะในการพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องแจ่มแจ้งชัดเจน เนื่องจากการทำกิจกรรมใดๆ หากมีจิตลักษณะเช่นนี้การทำกิจกรรมนั้นๆ ย่อมมีประสิทธิภาพ รวมไปถึงการพัฒนาปัญญาด้วยเมื่อเป็นเช่นนี้จึงน่าสนใจว่า การพัฒนาสมาธิจะสามารถทำได้อย่างไร ซึ่งเป็นบาทฐานสำคัญในการพัฒนาปัญญา การพัฒนาสมาธิสามารถจำแนกเป็นการพัฒนาสมาธิตามวิธีธรรมชาติ การพัฒนาสมาธิโดยใช้สติเป็นตัวนำ และการพัฒนาสมาธิอย่างเป็นแบบแผน^{๕๔} หลักของสมาธิยังเป็นปัจจัยสำคัญทำให้ไปเกิดในสุคติภูมิต่อไป

๓.ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว ปริชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรรจัดการ ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง เป็นปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องต่อเหตุผลตามสภาพธรรมชาติความเป็นจริงของธรรมชาติปัญญามีความหมายเดียวกับวิปัสสนา คือ วิปัสสนาปัญญา^{๕๕} ปัญญาชนิดนี้เป็นปัญญาที่เข้าไปรู้เห็นสภาพธรรมตามความเป็นจริง การรู้เห็นสภาพธรรมตามความเป็นจริงตามพุทธประสงค์ได้แก่ การรู้เห็นรูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๕๖} ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสารไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ตัวตนเป็นอนัตตา ความสำคัญของปัญญา ปัญญามีหลายระดับ ตั้งแต่ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญาและภาวนามยปัญญา^{๕๗} โดยลำดับในการเจริญปัญญา ปัญญาที่เกิดขึ้นนั้นย่อมขจัดเสียซึ่งทิฏฐิ กิเลส คือ ความเห็นผิด คิดว่ารูปนาม ชันธ์ ๕ เป็นเรา แล้วก็ถูกทำลายด้วยวิปัสสนาญาณจนเข้าไปแจ้งพระนิพพานปัญญามีประโยชน์ต่อการการบรรลุธรรมปัญญาทางพระพุทธศาสนาเป็นปัญญาขั้นสูงสุด คือ ปัญญาระดับภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่เข้าไปรู้ทุกข์หรือการกำหนดรู้ทุกข์ การไม่รู้ทุกข์จัดเป็นอวิชชา เพราะอวิชชา คือ ความไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง และทุกข์ตามพุทธประสงค์ ได้แก่ ทุกขสังขหรือทุกข์ขันธ์ ๔ การกำหนดรู้ทุกข์ เพื่อละสมุทัย ทานโรธให้แจ้ง ทำมรรคให้เกิดขึ้น และบรรลุอรุยสังขแห่งพระนิพพานในที่สุด

จะเห็นว่าหลักของไตรสิกขามีความสำคัญในการดำเนินชีวิตสู่สุดโดยเป็นหลักคำสอนขั้นพื้นฐานในการพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นฝึกฝนหรือเป็นการเรียนรู้เพื่อเป็น

^{๕๒} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒.

^{๕๓} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๓๔/๗๗-๗๘.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์, **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๘๓๙ - ๘๕๘.

^{๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

^{๕๖} ส.น. (ไทย) ๗/๖๖/๑๓๒.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓/๒๗๑.

มนุษย์ที่ได้มบริบูรณ์ เพราะได้รับการพัฒนาทั้งทางกายและทางจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีจิตใจที่เปี่ยมด้วยปัญญา จึงเป็นอิสระหลุดพ้นจากการบีบคั้นของอำนาจกิเลสตัณหาตั้งคำกล่าวที่ว่า “ ทุกข์มีเพราะยึด ทุกข์ยึดเพราะอยาก ทุกข์มากเพราะพลอย ทุกข์น้อยเพราะหยุด ทุกข์หลุดเพราะปล่อย” เมื่อปล่อยวางแล้วย่อมหลุดพ้นทุกข์ และพบความสุขสงบคือสันติ ดังนั้น มนุษย์ที่สมบูรณ์ในพระพุทธศาสนาจึงหมายถึงผู้บรรลุวิมุตติ คือเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง^{๕๘}

เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงเป็นเป้าหมายของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ สมานีที่มีศีลอบรมแล้วย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก ปัญญาที่มีสมาธิอบรมแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตที่มีปัญญาอบรมแล้วย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ” ความหลุดพ้นนี้ก็คือวิมุตติซึ่งเป็นบรมสันติ เมื่อคนเราบรรลุถึงวิมุตติแล้วถือว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เรียกว่า พระอเสขะ หมายถึงผู้จบการศึกษาสูงสุดในพระพุทธศาสนา จากความหมายของไตรสิกขาที่กล่าวมานั้นพอสรุปได้ว่า ไตรสิกขา หมายถึง การพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตดีงามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค เป็นทางดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามของมนุษย์ ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง เริ่มจากการรักษาศีล เพื่อขัดเกลาพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของตนเองให้บริสุทธิ์ รวมถึงการฝึกหัดการอยู่ร่วมกันของเพื่อนร่วมงานให้มีความเกื้อกูลต่อกัน และกระบวนการที่สำคัญในการศึกษาต้องพัฒนาตนเองให้บริบูรณ์ด้วยศีล บริบูรณ์ด้วยสมาธิ และบริบูรณ์ด้วยปัญญาเพื่อพัฒนาตนเองและสังคมไปสู่เป้าหมายสูงสุดในปัจจุบันและอนาคต

๓.๓.๒ วิธีการดำเนินชีวิตสู่สวรรค์

๓.๓.๒.๑ วิธีการดำเนินชีวิตสู่สวรรค์ตามหลักกุศลกรรมบถ

คำว่า กุศลกรรมบถ คือ แนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงซึ่งความดี โดยมุ่งเน้นที่กาย วาจา และใจ เป็นหลักในการสร้างจิตให้เป็นกุศล เพื่อที่จะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เป็นเทวดา จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธวิธีที่เรียกว่า กุศลกรรมบถ เป็นทางแห่งกรรมดี ทางทำความดี หรือเป็นทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญหรือสุคติเป็นธรรมส่วนสุจริต ๑๐ ประการ คือ^{๕๙}

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์
๓. กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติดูหมิ่นในกาม
๔. มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
๕. ปิ สุณายวาจา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด
๖. ผรุสยา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ
๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

^{๕๘} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ทิศทางการศึกษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑-๔๒.

^{๕๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒-๓๖๓.

๘. อนภิชฌา ความไม่โลภคอยจ้องอยากได้ของเขา

๙. อพยาบาท ความไม่คิดร้าย

๑๐. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ

จะเห็นว่า การปฏิบัติตามหลักธรรมข้างต้นแล้วนั้นหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์เกิดเป็นเทวดาคือยังต้องรักษาตนให้ตั้งอยู่ในความดีงามตามแนวทางศีลธรรมอันดีงามของพระพุทธศาสนา คือ ศาสนาของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน มีหลักธรรมคำสอนอันเป็น สัจธรรมความจริงคงทนต่อการพิสูจน์ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนาชีวิตเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ชีวิตมีความสมบูรณ์ทั้งร่างกายและใจ พุทธศาสนาได้แสดงให้เห็นว่า ชีวิตจะประเสริฐวิเศษได้ต้องมีการพัฒนา ในหมู่คนทั้งหลาย ผู้มีตนอันฝึกฝนแล้วเป็นผู้ประเสริฐที่สุด พุทธศาสนามีข้อปฏิบัติฝึกหัดกายวาจาใจของบุคคลให้เป็นไปในทางที่เรียบร้อยดีงาม เป็นที่พึงประสงค์ของคนในสังคมทุกระดับชั้นในวิถีชีวิตของมนุษย์มีสิ่งที่พึงประสงค์ใหญ่ๆ อยู่ ๓ ประการคือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ^{๖๐} หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ทางที่ดีทางกุศลทางไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ที่ควรประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เพียบพร้อมสมบูรณ์ในด้าน กาย วาจาและใจซึ่งกุศลกรรมบถนี้ยังเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจให้สิ้นได้แล้วเกิดมีสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้นในที่สุด

๓.๓.๓ วิธีการดำเนินชีวิตสู่พรหมโลก

๓.๓.๓.๑ วิธีการดำเนินชีวิตสู่พรหมโลกตามหลักวิปัสสนากรรมฐาน

คำว่า วิปัสสนาภาวนา มาจาก วิ + ทิส + ยุ + อา โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า วิวิธ อนิจจาติก สงขารesu ปสสตีติ วิปัสสนา ปัญญาที่เห็นสภาวธรรมต่างๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่าวิปัสสนา^{๖๑} หมายความว่า การเห็น (ปัญญา) เมื่อกล่าวโดยความหมาย คือ^{๖๒} ปัญญาเห็นแจ้ง เห็นชัด รูป - นาม อริยสัจ ปัญญาเห็นโดยอาการต่างๆ มีเห็นไตรลักษณ์ ปฏิจ্ঞสมุปบาท และปัญญาเห็นแปลกประหลาดกล่าวคืออสังขารในสิ่งที่ได้เห็นในขณะปฏิบัติ โดยที่แท้จริงแล้วคำว่า วิปัสสนาเป็นฐานะ ต้องกินความรวบทั้งสมถะภาวนา และวิปัสสนาภาวนา คือ หมายถึงทั้งสมาธิและทั้งปัญญานั้นเอง และยังไปกว่านั้นยังได้รวบเอาศีล ซึ่งยังไม่ใช้ตัวภาวนาอะไรเลย เข้าไปอีกด้วยในฐานะเป็นบริวารหรือบาทฐานของสมาธิ เพื่อจะให้เข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนานี้ได้ดี...ฉะนั้น ศีลกับสมาธิ จึงเป็นที่ตั้งอาศัยของวิปัสสนา เพราะว่า วิปัสสนานี้หมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริง การรู้แจ้งเห็นจริงจะเกิดขึ้นมาได้ ก็ในเมื่อบุคคลมีจิตใจที่ปิติ ปราโมทย์คือ ไม่มีอะไรเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ^{๖๓} ดังนั้น วิปัสสนาคือ ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวธรรมปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถ่อน

^{๖๐} พ.ช. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๙.

^{๖๑} พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์อภิธานวรรณา**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรพรินท์ติ้ง, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๑.

^{๖๒} พระสุธีร สุตสงวน, “วิเคราะห์วิธีการปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔”, **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้า ๘๘.

^{๖๓} พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙๘ - ๑๙๙.

ความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ และยังเป็นการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเอง^{๖๔}

การเจริญสติปัฏฐานนี้เป็นวิธีปฏิบัติธรรมที่นิยมกันมาก และยกย่องนับถือกันอย่างสูงถือว่า มีพร้อมทั้งสมณะและวิปัสสนาในตัว ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมณะจนได้จนอย่างที่จะกล่าวถึงในเรื่อง สัมมาสมาธิอันเป็นองค์มรรคข้อที่ ๘ ก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานไปจนถึงที่สุดก็ได้ หรือจะอาศัยสมาธิเพียงขั้นต้นๆเท่าที่จำเป็นมาประกอบเจริญแต่วิปัสสนาฝ่ายเดียวตามแนวสติปัฏฐานนี้ไปจนถึงที่สุดก็ได้ วิปัสสนาเป็นหลักปฏิบัติสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ได้ยินได้ฟังกันมากพร้อมกับที่มีความเข้าใจไขว่เขวอยู่มากเช่นเดียวกัน จึงเป็นเรื่องที่ควรทำความเข้าใจตามสมควรจากการศึกษาคร่าวๆในเรื่องสติปัฏฐานต่อไปนี้จะช่วยให้เกิดความเข้าใจในความหมายของวิปัสสนาดีขึ้น ทั้งในแง่สาระสำคัญ^{๖๕} ขอบเขตความกว้างขวางและความยืดหยุ่นในการปฏิบัติตลอดจนโอกาสที่จะฝึกฝนปฏิบัติโดยสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของคนทั่วไปว่าเป็นไปได้และมีประโยชน์มีหลักในการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่าง คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณากาย มีสติกำหนดพิจารณากาย ให้เห็นกายในกาย คือเห็นตามความเป็นจริงของกาย เช่น "เป็นเพียงการประชุมกันของเหตุปัจจัยอันมีธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือการเกิดแต่เหตุที่เป็นของสกปรกปฏิกุล โสโครกประกอบหรือเป็นปัจจัยกันขึ้นหรือการพิจารณาส่วนต่างๆของร่างกายเพื่อให้เกิดนิพพิทา อันล้วนเป็นไปการระงับหรือดับตัณหาแลอุปาทานโดยตรงทั้งสิ้น

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาเวทนา สติกำหนดพิจารณาเวทนาหรือการเสพรสอารมณ์ที่บังเกิดขึ้นเป็นธรรมดาจากการกระทบคือผัสสะ ให้เห็นเวทนาที่เกิดขึ้น แล้วพิจารณาให้เห็นตามความจริงของเวทนาว่า "เวทนาเป็นสักแต่ว่าเป็นการรับรู้ การเสพรสอารมณ์ที่มากระทบสัมผัส(ผัสสะ)ทั้งในทางใจและกายคือใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นขบวนการธรรมชาติหรือสภาวะธรรมแท้อันยิ่งใหญ่ที่มีในมนุษย์ทุกคน เป็นทุกข์โดยธรรมชาติ เป็นเพียงกระบวนการรับรู้ในขั้นแรกๆที่เอาข้อมูลมาจากสัญญา อดีตหรืออาสวะกิเลส ยังไม่ใช่ความทุกข์จริงๆ พิจารณาให้เห็นว่าเมื่อมีการผัสสะย่อมเกิดเวทนาอันมี สุขเวทนา ทุกขเวทนาและ อทุกขมสุข คือ ความไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นธรรมดา ซึ่งเป็นเวทนาปกติหรือเป็นไปโดยธรรมหรือธรรมชาติ หลีกเลียงหลบหนีไม่ให้เกิดไม่ให้เป็นไม่ได้ เป็นหลักธรรมชาติธรรมดาๆแต่สูงสุดจิตจะได้คลายความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาหรือการเสพรสอารมณ์ ที่บังเกิดนั้นๆ จึงไม่เกิดตัณหาขึ้น จึงเป็นเพียงสุขเวทนาหรือทุกขเวทนาตามธรรมหรือธรรมชาติแต่ย่อมไม่เร้าร้อนเผาผลาญดังเวทนาที่ประกอบด้วยอุปาทาน

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาจิต การเห็นจิตในจิต หรือสติระลึกรู้เท่าทันหรือพิจารณาจิต เช่น ความคิด,ความนึก คือธรรมารมณ์ต่างๆ และโดยเฉพาะอาการของจิตหรือกริยาของจิต เช่น ราคะ โทสะโมหะ ฟุ้งซ่าน หดหู่ เป็นสมาธิ ที่ย่อมยังให้เกิดเศร้า

^{๖๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓๖.

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๑๐

หมองหรือผ่องแผ้วเป็นอารมณ์ คือ มีสติระลึกรู้เท่าทันในจิตตสังขาร ตามสภาพเป็นจริงที่เป็นอยู่ในขณะนั้นๆ เช่น จิตมีราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่าจิตมี, จิตปราศจากราคะ โทสะ โมหะก็รู้ว่าปราศจากราคะ โทสะ โมหะ, จิตหดหู่ ก็รู้ชัดว่าจิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ชัดว่าจิตฟุ้งซ่าน ทั้งในของตนเองและของบุคคลอื่น อันเพื่อเป็นเครื่องรู้ เครื่องระลึก เครื่องเตือนสติ และพิจารณาการเกิดดับต่างๆ เป็นไปตามธรรมคือสภาวะธรรมหรือธรรมชาติ ล้วนไม่เที่ยงของจิต

๔. ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาธรรม สติกำหนดพิจารณาธรรม(สิ่งต่างๆ) ที่บังเกิดแก่ใจเป็นอารมณ์ทั้งที่เป็นกุศลหรืออกุศล ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติและเครื่องระลึกรู้เพื่อให้เกิดปัญญาเป็นสำคัญหรือเป็นวัตถุประสงค์ **ด้วยการกำหนดรู้ว่า** นิรวณ คือ รู้ชัดในขณะนั้นๆว่า นิรวณ ๕ แต่ละอย่างมีอยู่ในจิตตนหรือไม่ ยัง ไม่เกิด กิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปอย่างไรรู้ชัดตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ

จะเห็นว่าหลักของสติปัฏฐาน ๔ นั้นมีจุดประสงค์อยู่ที่ฝึกสติ และใช้สติพิจารณาสรุปให้เข้าใจโดยถ่องแท้เพื่อให้เกิดสมาธิญาณ(ปัญญาญาณ)ว่า ธรรมทั้งหลายอันมี กาย เวทนา จิต ธรรม มีอยู่ก็เพียงสักว่าความรู้ อาศัยระลึกเตือนสติเตือนใจไม่ให้ไปยึดมั่นถือมั่นพึงพอใจ(หมายถึงอุปาทาน) ใดๆในโลก ก็ด้วยลักษณะการของการอุเบกขาเสียนั่นเอง อีกทั้งมีพุทธประสงค์ให้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันขนาดกล่าวได้ว่าแทบทุกลมหายใจ กล่าวคือเมื่อจิตหรือสทวนเวียนระลึกรู้หรือพิจารณาอยู่ในธรรมทั้ง ๔ แล้ว จิตย่อมหยุดส่งจิตออกนอกไปนึกคิดปรุงแต่งต่างๆอันก่อให้เกิดทุกข์ จิตอยู่ในที่อันควรแลสงบ ขณะจิตนั้นเองจิตย่อมเกิดกำลังแห่งจิตขึ้นเนื่องจากสภาวะปลอดทุกข์ อันยังให้เกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมนั้นที่ละเล็กทีละน้อยสะสมขึ้นเช่นกัน จนในที่สุดจักเกิดสภาวะมันเป็นเช่นนั้นเอง เกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมนั้นๆอย่างแท้จริง สติปัฏฐาน ๔ มีเจตนาต้องการให้ ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดๆ ไม่ใช่แต่ กาย เวทนา จิต ธรรม เท่านั้น เพียงแต่ธรรม ๔ ข้อนี้เป็นหลักสำคัญในการดับหรือลดละตัณหาและความยึดมั่นถือมั่นในความพึงพอใจของตนหรืออุปาทาน อันก่อให้เกิด อุปาทาน ๕ อันเป็นสาเหตุสำคัญทำให้เกิดความทุกข์

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือการกำหนดรู้ความจริงของนามรูป แต่วิธีการที่จะกำหนดรู้นามนั้น ก็ต้องกำหนดตามนัยของสติปัฏฐาน และเมื่อย่อดสติปัฏฐานลงแล้ว ก็ได้แก่นามรูปนั่นเองสติปัฏฐานแปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือการปฏิบัติมีสติเป็นประธาน^{๖๖} สติปัฏฐาน ๔ โดยการตั้งสติสัมปชัญญะ เพียรพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกให้ได้ การเจริญวิปัสสนา กับ การเจริญสติปัฏฐาน จึงเป็นอย่างเดียวกันและการเจริญสติปัฏฐาน ก็เป็นการเจริญ ศีล สมาธิ ปัญญา ฉะนั้นการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ก็คือการเจริญมรรค ๘ ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นทั้งสมถะและวิปัสสนา^{๖๗} วิปัสสนาธุระเป็นธุระอย่างหนึ่งในพระพุทธานุสสาเถราภิธาน ๒ ประการได้แก่ คณธุระอันได้แก่

^{๖๖} ที.ม.อ.(ไทย) ๓๗๓/๓๗ - ๓๘.

^{๖๗} พระราชสิริชัยมณี (ถนอม คุณธโร ป.ธ. ๖), “การศึกษาวิเคราะห์ขั้นตอนในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาเฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒-๑๓.

การศึกษาเล่าเรียนเขียนอ่านในพระปริยัติธรรมคือ พระไตรปิฎกและวิปัสสนาธุระ และวิปัสสนาธุระ อันได้แก่การใช้ปัญญาพิจารณาภายในใจโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้

พระอนุรุธเถรอาจารย์แสดงวิปัสสนากรรมฐานไว้ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะคัมภีร์ อภิธรรมมัตถสังคหอรรกถา^{๖๘} พระสัทธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตลอด ๔๕ พรรษา เป็น หลักธรรมที่เป็นไปเพื่อความรู้แจ้งในทุกข์ สมุทัย นิโรธและ มรรครวมเรียกว่าอริยสัจ ๔ การแสดง ธรรมของพระพุทธองค์มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงอริยสัจซึ่งเป็นความจริงของสรรพชีวิตบางพระสูตร กล่าวถึงอริยสัจ ๔ โดยตรง บางพระสูตร แสดงไว้ ๑ อย่างบ้าง ๒ อย่างบ้าง^{๖๙} หลักคำสอนที่เป็นข้อ ปฏิบัติเพื่อให้ถึงความรู้แจ้งและเข้าถึงความดับทุกข์นั้นเรียกว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ สรุปย่อลง ในศีลสมาธิและปัญญา เฉพาะตัวปัญญาที่เกิดขึ้นได้นั้นต้องผ่านกระบวนการพัฒนามาตามลำดับขั้น อาศัยหลักธรรมที่สำคัญของในอริยมรรคคือ สัมมาสติ โดยกระบวนการพัฒนาสติตามหลักสติปัฏฐาน จนภาวนามยปัญญาเกิดขึ้นรู้แจ้งในรูป นาม เรียกว่า วิปัสสนาปัญญา พระพุทธองค์ทรงเผยแผ่พระ สัทธรรม แก่เหล่าบรรดาพุทธบริษัท ๔^{๗๐} นั้นเมื่อย่อลงแล้วมีเพียงบทเดียว คือ ความไม่ประมาท^{๗๑} ใน ความไม่ประมาทนั้นพระพุทธองค์ทรงประกาศ พระศาสนาไว้เป็น ๒ อย่าง คือ

๑. คันถธุระ หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรม หรือการศึกษาพระธรรมวินัย ให้ เข้าใจถึงเหตุผล และรวบรวมเอาสาระทั้งหลายมาไว้ในตน เพื่อปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้อง

๒. วิปัสสนาธุระ หมายถึง การเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการปฏิบัติตนให้เกิดปัญญารู้ สภาพที่เป็นจริงของชีวิต

หลักวิปัสสนาภาวนาในพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนที่เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตสู่สุดติ ได้ให้มนุษย์ตลอดจนแนวทางของการปฏิบัติวิปัสสนาทั้งหลายที่ทำให้แจ้งสัจธรรม กล่าวคือ นามรูปและ สามัญลักษณะ ๓ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และเป็นสภาวะที่พ้นไปจากตัณหา คือ นิพพานได้ในที่สุด การปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อความสิ้นทุกข์ คือ การบรรลุมรรค ผล นิพพาน การเจริญสติปัฏฐาน คือ สติที่ตั้งมั่นใน ๔ คือกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่เข้าไปตั้งมั่นโดยพิจารณาเห็นกาย เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน สติที่เข้าไปตั้งมั่นโดยพิจารณาเห็นเวทนา จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งมั่น โดยพิจารณาเห็นจิต และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่เข้าไปตั้งมั่นโดยพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย เป็นหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา จัดเป็นภาวนามยปัญญา เพื่อทำความเข้าใจกับทุกข์ทั้งหลาย การเจริญสติปัฏฐาน ๔ นั้นนอกจากจะเรียกชื่อว่าเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแล้ว ยังเรียกได้อีกว่า เป็น สัมมาสติ คือ สติที่ตั้งมั่นไว้ชอบ ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสเกี่ยวกับสัมมาสติ คือ สติที่ตั้งมั่นไว้ชอบ

^{๖๘} พระอาจารย์ ดร.ภททันตะ อาสภมหาเถรเจษ จัณฐาจารย์ อัครมหาคัมภีร์ฐานาจารย์ พุทธศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์, **วิปัสสนาทีปนิฎฐา**, (ชลบุรี : วัดภททันตะ อาสภาราม, ๒๕๔๖), หน้า ๔ – ๒๖๐.

^{๖๙} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถร), **อริยวังสปฏิปทา**, (กรุงเทพมหานคร : โรง พิมพ์ หจก.ประยูรสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๗๑ - ๗๔.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๙.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

ใน ๔ ฐาน คือ กาย เวทนา จิต และธรรม จึงกล่าวได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนา คือ การปฏิบัติ ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพื่อพัฒนาเป็นสมาสติจัดเป็นการปฏิบัติตามมรรคมรรค ๘ ได้อีกด้วย

๓.๔ ประโยชน์ที่เกิดหลักการดำเนินชีวิตสู่สัจธรรม

๓.๔.๑ ประโยชน์ในปัจจุบัน

คำว่า ทิฏฐธัมมิกัตถะ^{๗๒} หมายถึง ประโยชน์ในชีวิตนี้หรือประโยชน์ปัจจุบัน เป็นจุดหมายขั้นต้นหรือจุดหมายเฉพาะหน้า หมายถึงประโยชน์อย่างที่ย่อมเห็น ๆ กันอยู่ ที่เข้าใจกันง่าย ๆ เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน เป็นเรื่องชั้นนอก หรือเรื่องธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ ได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือทรัพย์สิน ฐานะ เกียรติ ไม้ตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นต้น โดยมีองค์ประกอบสำคัญ ๔ อย่าง คือ^{๗๓}

- ๑.การมีสุขภาพที่ดี ร่างกายที่แข็งแรงและสมบูรณ์ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย สุขสบายใช้การได้ดี
๒. การมีทรัพย์สินเงินทอง การงานดำรงชีพด้วยอาชีพสุจริตเป็นหลักเป็นฐานสามารถพึ่งตนเอง จัดหา ใช้จ่ายและเก็บออม
- ๓.การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์สถานะทางสังคมเป็นที่ยอมรับ มีกัลยาณมิตร
- ๔.การมีครอบครัวที่สมบูรณ์และเป็นสุข

จะเห็นว่า ประโยชน์ปัจจุบัน อันถือว่ามนุษย์จะขาดไม่ได้ เพราะถือเป็นฐานที่มั่นคงต่อการดำเนินชีวิตต่อไปในภายภาคหน้า ซึ่งทุกคนต้องพัฒนาปัญญาตนเองให้เกิดขึ้นและใช้ปัญญาเพื่อหาสิ่งเหล่านี้มาเพื่อความสุขของตน ทำให้สุขภาพดี เมื่อสุขภาพดี เราสามารถหาเงินได้สะดวก เมื่อมีทรัพย์สิน สิ่งที่มาตามคือ ฐานะทางสังคม เป็นที่ยอมรับ มียศ มีตำแหน่ง สืบเนื่องอาศัยกัน ทำให้ได้มาซึ่งมิตรและบริวาร ช่วยให้ทำอะไรได้สะดวกและกว้างไกลขึ้น อันเป็นฐานให้ครอบครัวมั่นคงและมีความสุข เลี้ยงดูบุตรหลานได้ จะสามารถสร้างสรรคความเจริญของชีวิตครอบครัว วงศ์ตระกูลและสังคมประเทศชาติต่อไป แต่ถ้าใครขาดประโยชน์ระดับต้นนี้ชีวิตก็จะลำบากเมื่อเข้าใจประโยชน์สุขที่ตามองเห็นแล้วจึงสามารถทำความเข้าใจต่อไปว่า เมื่อปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาปัญญาแล้วจะสามารถนำไปสู่ประโยชน์สุขที่ตามองเห็นซึ่งเป็นเป้าหมายในการพัฒนานั้นได้อย่างไรแนวทางการใช้ปัญญาเพื่อพัฒนาปัญญานำไปสู่ประโยชน์สุขที่ตามองเห็นนั้นสามารถดำเนินไปตามหลักความต้องการของมนุษย์ทั้ง ๔ นั้น

มนุษย์ทุกคนควรทำให้เกิดขึ้น เพราะถ้าใครขาดระดับนี้ความเป็นอยู่ของชีวิตจะลำบาก มีชีวิตได้ยาก และก้าวไปสู่ความสุขหรือประโยชน์ในระดับสูงติดขัดมากฉะนั้น เมื่อเราอยู่ในโลกต้องพยายามสร้างประโยชน์สุขในระดับนี้ให้ได้ เพื่อความเป็นอยู่ที่สบาย เริ่มจากการดูแลให้ตนเอง มีร่างกายแข็งแรง สุขภาพดี ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ใช้การได้ดี เมื่อมีสุขภาพดี หาเงินทองได้สะดวก ไม่ต้องวุ่นวายกับโรคภัยไข้เจ็บ การมีสุขภาพดีนั้นถือเป็นฐานในการรองรับขั้นพื้นฐานไว้ก่อน เมื่อมีทรัพย์สินเงินทองแล้ว ฐานะทางสังคมจะพ่วงมาด้วยเพราะตามหลักของค่านิยมในสังคม เมื่อใครมีทรัพย์สินเงิน

^{๗๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๓๗.

^{๗๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ชีวิตที่สมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์พระขังทอง, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘ - ๑๙.

ทองมักเป็นที่ยอมรับ กลายเป็นคนมีฐานะได้รับการยกย่อง มีเกียรติ มีอำนาจ ทำให้ทางแห่งการใช้มาของทรัพย์สินเงินทองมีมากขึ้นด้วย เมื่อมีทรัพย์สินเงินทอง มียศ มีตำแหน่งแล้ว จะทำให้มีมิตรบริวารตามมาด้วย เป็นเครื่องประกอบที่ช่วยทำให้อะไรต่างๆ สามารถทำได้สะดวกและกว้างขวางยิ่งขึ้น สุดท้ายความเป็นครอบครัวที่ดี ที่มั่นคง มีความสุข จะทำให้การทำหน้าที่ของการงานนั้นปลอดโปร่งโล่งใจคล่องตัว อันเป็นสิ่งที่เกื้อกูลแก่กันและกัน การพัฒนาปัญญาก็เป็นไปอย่างสร้างสรรค์เพราะบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้^{๗๔}

๓.๔.๒ ประโยชน์เบื้องต้น

คำว่า สัมปรายิกัตถะ^{๗๕} หมายถึง ประโยชน์ขั้นลึกล้ำ เป็นประโยชน์เบื้องต้นหรือเบื้องต้นสูง หรือประโยชน์ที่ลึกล้ำยิ่งกว่าที่จะมองเห็นกันเฉพาะหน้า หรือผิวเผินในภายนอก เกี่ยวกับชีวิตด้านใน หรือประโยชน์ด้านคุณค่าชีวิต เป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้นไป หันมาให้คุณค่าแก่คุณธรรมความดีงาม รู้จักการทำด้วยความไฝ่ธรรม รักความดีงาม รักคุณภาพของชีวิตและความเจริญงอกงามของจิตใจ ประโยชน์สุขในระดับต้นตามหลักความต้องการของมนุษย์อันได้แก่ ปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นเรื่องของวัตถุหรือด้านรูปธรรม ประโยชน์เบื้องต้นนี้มนุษย์ต้องมีปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขในระดับต้นมาได้ แต่ใช้ว่าจะเพียงพอ โดยยังมีข้อบกพร่อง คือ ยังรู้สึกไม่โปร่งโล่งใจเต็มที่ เช่น แม้มีทรัพย์สินเงินทอง แต่ยังรู้สึกไม่ปลอดภัย ห่วงกังวล และแม้ว่ามียศ มีตำแหน่ง แต่ยังคงไม่แน่ใจว่าเป็นที่ยอมรับในสังคมหรือไม่ จึงกลายเป็นว่า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นของเทียม เช่น เกียรติยศ ความเคารพ ทำให้เกิดเป็นปมในใจ ทำให้ไม่ได้สุขที่แท้จริง จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นมา เพราะความไม่เต็มอิ่ม ไม่โปร่งโล่ง ระแวงอิจฉา ริษยา และความรู้สึกไม่มั่นใจในตนเองเมื่อเป็นเช่นนี้ การพัฒนาปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขระดับที่สองจึงมีความจำเป็น การพัฒนาปัญญาเพื่อให้ได้ประโยชน์ในขั้นนี้เป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป เรียกว่าประโยชน์ที่เลยจากตามองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้าต่อตา เรียกว่า สัมปรายิกัตถะโดยมี ความมีชีวิตที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ การที่เราได้ช่วยเหลือผู้อื่น ได้ทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์ เมื่อใดที่นึกถึงขึ้นมา ว่าได้ทำชีวิตให้มีคุณค่า ได้ใช้ชีวิตอย่างมีประโยชน์จะทำให้ห่อเหี่ยวและมีความสุขอีกแบบหนึ่ง^{๗๖} หลังพัฒนาปัญญาไปสู่เป้าหมายระดับต้นแล้ว ถือได้ว่ามีความพร้อมที่จะพัฒนาปัญญาในขั้นต่อมา

กล่าวคือ หากพัฒนาปัญญาจนสู่เป้าหมายระดับที่เลยจากตามองเห็น (ประโยชน์ในอนาคต) จะสามารถนำทรัพย์สินเงินทองซึ่งเป็นผลจากการบรรลุเป้าหมายในระดับต้นนั้นมาจัดสรรช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ตามฐานะของตนเอง ความมั่นใจในตนเองจะเกิดขึ้น แต่ถ้าหากทำระดับหนึ่งไว้ไม่ดี ไม่มีเงินไปช่วย จะทำประโยชน์สุขได้น้อย ทำให้ต้องมีทั้งสองขึ้น ความสุขใจขึ้นใจในการได้ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้คน จะทำให้เกิดความมั่นใจในชีวิตตน เมื่อนึกขึ้นมาเมื่อใดจะเป็นความสุขลึกซึ้งอยู่ภายใน เนื่องจากเป็นคุณธรรมภายใน พอมีคุณธรรมภายใน ที่ช่วยเสริมหนุนประโยชน์ทุกทางด้านของจิตใจ โดยเฉพาะศรัทธา ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในคุณความดี ในการกระทำความดี ในจุดหมายที่ดีงาม ซึ่งจะ

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๙-๒๐.

^{๗๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๖/๑๓๗.

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, อ่างแล้ว, หน้า ๒๗.

ส่งผลให้เกิดความสุขประณีตส่วนที่แท้อยู่ในส่วนลึกภายในแนวการพัฒนาปัญญาที่เป็นไปอย่างบรรลุปเป้าหมายที่ได้วางไว้คือ ประโยชน์สุขในระดับที่สอง

๓.๔.๓ ประโยชน์อย่างยวดยิ่ง

ปรมาตมะ หมายถึง ประโยชน์อย่างยวดยิ่งเป็นประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต เป็นจุดหมายสูงสุดหรือที่หมายขั้นสุดท้าย ได้แก่ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง^{๗๗} รู้เท่าทันคตินิยามของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระโปร่งโล่งผ่องใส ไม่ถูกบีบคั้นคับข้องจำกัดด้วยความยึดติดถือมั่นหวั่นหวาดของตนเอง ปราศจากกิเลสเผาลนที่ทำให้เศร้าหมองขุ่นมัว อยู่อย่างไร้ทุกข์ ประจักษ์แจ้งความสุขประณีตภายในที่สะอาดบริสุทธิ์สิ้นเชิงอันประกอบพร้อมด้วยความสงบเยือกเย็นสว่างไสวเบิกบานโดยสมบูรณ์ เรียกว่า นิพพาน

สำหรับประโยชน์สูงสุดนี้ มนุษย์ควรมุ่งเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่แท้คือประโยชน์ตามจุดหมายหมายของพุทธศาสนาที่จะกำจัดกิเลส และให้รู้เท่าทันความจริงทั้งหลายให้รู้ถึงสิ่งที่สิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาอย่างไร แล้วรู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง จนกระทั่งสามารถวางจิตใจต่อชีวิตและโลกได้อย่างถูกต้อง เป็นจิตที่สงบ โล่ง โปร่ง ผ่องใส เบา เป็นอิสระ ปราศจากกิเลส ไม่มีอะไรสักอย่าง ไม่ยึดอะไรเลย ไม่มีอะไรหรือความเป็นไปใดๆ ในโลกที่จะมาทำให้จิตหวั่นไหวได้อีกต่อไป เนื่องจากปัญญาเข้าถึงความจริงได้ ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา ที่รู้ตามความเป็นจริงและทำตามตรงตามเหตุปัจจัย

๓.๕ กรณีบุคคลตัวอย่างที่ดำเนินชีวิตตามหลักการสู่สุดติ

๓.๕.๑ บุคคลตัวอย่างที่ดำเนินชีวิตเข้าสู่มนุษยโลก

ในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดนั้นในมณิกการกุกุปกติสสเถรวัตถุ เรื่องพระติสสเถระผู้เข้าทรงทะลุช่องแก้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระคาถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เกี่ยวกับการการเกิดของสัตว์ในที่ต่างๆ ไว้ดังนี้ “สัตว์พวกหนึ่ง ย่อมเกิดในครรภ์ พวกที่ทำบาปกรรมย่อมไปนรก พวกที่ทำความดีย่อมไปสวรรค์ ส่วนผู้ที่ไม่มีอาสวะย่อมนิพพาน” จากพระดำรัสของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับคน ซึ่งตายจากโลกนี้ไปแล้ว ว่าเกิดก็มี ไม่เกิดก็มี ผู้ที่เกิดอีกนั้น ถ้ายังมีกิเลสอยู่ก็เกิดอีก ถ้าหากว่าทำความดีไว้พอประมาณก็กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก ถ้าทำความดีไว้มากก็ไปเกิดบนสวรรค์หรือชั้นพรหมโลก แต่ถ้าหากทำความชั่วไว้มากไปตกในอบาย เช่น เกิดเป็นสัตว์นรก เป็นต้น ส่วนท่านที่หมดกิเลสแล้ว คือพระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อสิ้นชีพแล้ว ท่านก็เข้าสู่นิพพาน ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดให้ทุกข์ยากอีก ส่วนเราทุกคนนั้นเมื่อยังมีกิเลสอยู่ เมื่อตายแล้วเราจะต้องเกิดอีก เพราะเหตุให้เกิดคือ กิเลสยังมีอยู่ แต่จะเกิดเป็นอะไรและอยู่ที่ใดนั้น ขึ้นขึ้นขึ้นอยู่กับแรงเหวี่ยงของกรรมดีกรรมชั่วที่ตนทำไว้ ส่งคนเราไปเกิดในภพชาตินั้นๆ^{๗๘} อย่างไรก็ตาม การดำเนินชีวิตสู่มนุษยโลกหรือการเกิดเป็นมนุษย์นั้นต้องประกอบด้วยการทำความดี ด้วยการรักษาศีล ให้นาน และเจริญภาวนา การเกิดของมนุษย์ตามหลักคำสอนของ

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ประโยชน์สูงสุดชีวิตนี้*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓),

หน้า ๔๒-๔๓.

^{๗๘} วศิน อินทสระ, *หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด*, อ่างแล้ว, หน้า ๔.

พุทธศาสนาโดยที่พระพุทธศาสนาได้อธิบายแนวคิดว่าการถือกำเนิดของมนุษย์ มีองค์ประกอบสำคัญอยู่ ๓ ประการคือ^{๗๙}

๑. บิดามารดาอยู่ร่วมกัน (มีเพศสัมพันธ์)
๒. มารดามีประจำเดือน (คืออยู่ในวัยที่มีประจำเดือนและไข่สุกพร้อมผสม)
๓. มีสัตว์มาเกิด (คือมีจิตมาปฏิสนธิ) ๓๐

จากองค์ประกอบข้างต้นจะเห็นว่า เมื่อปัจจัย ๓ ประการ มาประจวบกันการตั้งครรภ์ก็เกิดขึ้น หากขาดอย่างใดอย่างหนึ่งการตั้งครรภ์มีอาจเกิดขึ้นได้มนุษย์ถือว่าเป็นสัตว์ที่เกิดในประเภทเกิดแบบขาลาพูเซ หรือเกิดโดยการอาศัยกรรมมารดาเกิด มีพัฒนาการต้องอยู่ในครรภ์มารดาถึง ๙ เดือนจึงคลอดออกมาเป็นมนุษย์ ในทางพระพุทธศาสนาได้นัยย้ำว่า โดยทั่วไปมนุษย์เกิดในรูปแบบของการอาศัยกรรมมารดามีความแตกต่างไปจากการเกิดของเทวดาและพรหมโดยสิ้นเชิง บางครั้งการเทวดาหรือพรหมอาจจะกลับมาเกิดในโลกของมนุษย์ก็ได้ดังกรณีตัวอย่างของการกำเนิดเจ้าชายสิทธัตถะก่อนกำเนิดในโลกมนุษย์เป็นเทวดาอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตมาก่อน แล้วถือกำเนิดในโลกมนุษย์ในภายหลังโดยการกำเนิดนั้นองค์ประกอบทั้ง ๓ อย่างข้างต้น การเกิดของเจ้าชายสิทธัตถะนั้นเป็นการกำเนิดด้วยอำนาจของบุญกุศลความดีที่เคยสร้างสมอบรมไว้ในอดีตชาติทำให้ถือกำเนิดในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายาว่า^{๘๐}

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ทรงยกพระนางขึ้นพร้อมทั้งแท่นบรรทมนั้นเองนำไปยังสระอโนดาต วางไว้ ณ ส่วนด้านหนึ่ง ลำดับนั้น พระเทวีของท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้นมาแล้ว ให้พระนางทรงसनเพื่อชำระมลทินของมนุษย์ ให้นุ่งห่มผ้าทิพย์ ลูบไล้ด้วยเครื่องหอมทั้งหลาย ประดับดอกไมทิพย์ ให้บรรทม รักษาศีลด้านทิศตะวันออกในวิมานทองที่มีอยู่ภายใน ภูเขาเงิน ไม่ห่างไกลจากสระอโนดาตนั้น ครั้นนั้น พระโพธิสัตว์เป็นช้างเผือกขาว ล้วน เทียวไปในภูเขาทองลูกหนึ่ง ไม่ห่างไกลจากสระอโนดาตนั้น ลงจากภูเขาทองขึ้นสู่เขาเงิน มาจากทิศเหนือเข้าไปยังวิมานทอง กระทำประทักษิณพระมารดา ได้เป็นเช่นกับฝ่าพระปรีศ์เบื่องขวาเข้าไปสู่พระครรภ์

หลังจากฝันแล้ว ครั้นเวลารุ่งเช้าพระนางเจ้ามายาจึงกราบทูลเรื่องสุบินนิมิตแก่พระราชสวามี พระเจ้าสุทโธทนะจึงรับสั่งให้พราหมณ์โหราจารย์มาเข้าเฝ้าเพื่อทูลพยากรณ์ พราหมณ์จารย์ทั้งหลายทูลพยากรณ์ว่า พระสุบินนิมิตของพระราชเทวีเป็นมงคลนิมิตปรากฏ พระองค์จะได้พระราชโอรสผู้เป็นอัครมหาบุรุษมีบุญญาธิการยิ่ง จะเห็นว่า ตามหลักคำสอนที่เป็นแนวทางในการกำเนิดสู่มนุษย์โลกเป็นเรื่องที่มีความดีเป็นพื้นฐานดังกรณีตัวอย่างของพระพุทธเจ้า ที่เป็นไปตามหลักในพุทธศาสนาโดยถือหลักแห่งเหตุและผล ถือว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ผลที่เกิดขึ้นต้องมีเหตุ และเมื่อเหตุเกิดขึ้นแล้ว ผลก็ย่อมเป็นไปโดยอาศัยเหตุปัจจัยนั้น ในเรื่องของการดำเนินชีวิตสู่สุคติภูมินั้นเป็นเรื่องของการทำความดี โดยกรรมนั้นเป็นเรื่องของหลักเหตุผลที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์

^{๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๑๑/๕๑๔.

^{๘๐} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๒/๕๕.

ที่เกี่ยวข้องกับ ๓ กาล คืออดีต ปัจจุบันและอนาคต การทำความดีของบุคคลเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเส้นทางชีวิตของบุคคลนั้นๆ ในสังสารวัฏฏ์ ไม่ว่าจะเจริญขึ้นหรือเลวลงก็ ล้วนมาจากการกระทำของตนเองทั้งสิ้น

๓.๕.๒ บุคคลตัวอย่างที่ดำเนินชีวิตเข้าสู่สวรรค์

หลักคำสอนในพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกนั้นเป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้า ทรงตรัสสอนพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ในการเผยแผ่พุทธศาสนา ทำให้ เกิดประโยชน์แก่ประชาชนผู้สวดรับฟังในระดับต่างๆ กันมีทั้งประโยชน์ที่เป็นโลกียะและโลกุตระ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้แสดงธรรม เป็นผู้มีความรู้ความสามารถเข้าใจจิตนิสัยผู้ฟังเป็นอย่างดี และผู้ฟังก็เป็น ผู้มีสติปัญญาบารมีในระดับที่พอจะแนะนำได้ ซึ่งเป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นในขณะที่ฟังก็มีหลังจากที่ฟัง แล้วก็มีและเนื่องจากวาจาสุภาษิตนี้ เป็นสัจจวาจาที่ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา สามารถนำไปประยุกต์ใช้ใน ยุคสมัยต่างๆ ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน

ดังกรณีตัวอย่างของบุคคลที่ดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงชี้แนะแล้ว ปฏิบัติตามหลักคำสอนดังกล่าวทำให้เข้าสู่โลกของสุคติภายหลังชีวิตหลังความตายไปแล้ว ตามที่ ปรากฏในภททิตถิกาวิมาน นางภททาเทพธิดาได้ทูลตอบพระพุทธเจ้าถึง บุญกรรมของตนถึงเหตุที่ทำให้ ตน มีมัลลยดอกมณฑารพประดับหลากสีซึ่งในหมู่เทพหมู่อื่นไม่มีต้นไม้นี้ และมีบริวารว่าเป็น เพราะสมัยเป็นมนุษย์ได้หมั่นถวายทานรักษาศีลอุโบสถศีล ในวันพระและรักษาศีล ๕ ตลอดบำเพ็ญสุจริต ธรรมและกุศลธรรม^{๘๑}ในโสณทินนาวิมาน^{๘๒}อุโปสถาวิมาน^{๘๓}สุนิทธาวิมาน^{๘๔}และสุทินนาวิมาน^{๘๕} เทพธิดาได้ทูลตอบพระโมคคัลลานเถระ ถึงบุญกรรมของตนที่ทำให้มีผิวพรรณงาม มีรัศมีสว่างไสวมี วิมานอยู่ในชั้นดาวดึงส์ เพราะตนเป็นผู้มีศรัทธา หมั่นถวายทาน รักษาศีลอุโบสถ และศีล ๕ และดัง กรณีตัวอย่างที่ปรากฏในปายาสวิมาน^{๘๖} มีเรื่องเล่าโดยสังเขปว่า เทพบุตรได้ตอบพระโมคคัลลานะถึง บุญกรรมที่ทำให้ตนมีผิวพรรณงามมีวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งดุจสุธรรมสภาของท้าวสักกเทวราช ในชั้น ดาวดึงส์ เพราะสมัยเป็นมนุษย์ท่านเกิดเป็นชายหนุ่มรับใช้ของเจ้าปายาสี ได้ทรัพย์มาแล้วก็ทำการ แจกจ่าย เป็นคนตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิถวายทานแก่พระสงฆ์ด้วยความเคารพ ซึ่งต่างจากเจ้าปายาสีที่แม้ กลับใจเป็นสัมมาทิฐิแล้ว แต่มิได้ให้ทานด้วยความเคารพ เมื่อตายไปแล้ว ไปเกิดเป็นเทวดา มีวิมาน เป็นไม้ซี้กอยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช^{๘๗}

^{๘๑} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๐๖-๒๑๖/ ๓๖ - ๓๗.

^{๘๒} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๑๓-๒๒๘/ ๓๘ - ๓๙.

^{๘๓} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๒๙-๒๔๕/ ๓๙ - ๔๑.

^{๘๔} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๔๖-๒๕๗/ ๔๑ - ๔๒.

^{๘๕} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๕๘-๒๖๙/ ๔๒-๔๓.

^{๘๖} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๐๘-๑๑๑๓/ ๑๓๘ - ๑๓๙.

^{๘๗} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๒๒๘-๑๒๘๑/ ๑๕๕ - ๑๖๓.

๓.๕.๓ บุคคลตัวอย่างที่ดำเนินชีวิตเข้าสู่พรหมโลก

การดำเนินชีวิตเข้าสู่โลกของพรหมหรือพรหมโลกได้มีความแตกต่างไปจากการเข้าสู่สุคติแบบเทวดา เพราะพรหมกับเทวดามีดินแดนที่เกิดเป็นคนละแดนกัน พรหมท่านว่าศักดิ์ศรีดีกว่าเทวดา และมีชั้นภูมิสูงกว่า มีอำนาจมากกว่า มีความสุขดีกว่า ความสวยงามดงามก็ดีกว่าเทวดา แต่พรหมไม่มีเพศคือไม่มีเพศหญิงเพศชาย ทั้งนี้เพราะพรหมไม่มีการครองคู่ อยู่โดดเดี่ยวอย่างพระสงฆ์ตามวัดคือไม่มีภรรยาสามีท่านว่ามีความสุขสงบสัจ การจะเข้าสู่สุคติคือพรหมโลกได้จะต้องบำเพ็ญให้ได้ระดับใดหนึ่งดัง สักเกตได้จากกรณีตัวอย่างของการแสวงหาความหลุดพ้นของพระพุทธเจ้าในสมัยเริ่มแรกไปสมัครเป็นศิษย์ของคณาจารย์ใหญ่ ๒ ท่าน คือ อาหารดาบส และอุทกดาบส ฝึกปฏิบัติกรรมฐานหรือโยคะในสำนักของอาจารย์ท่านแรกจนได้รูปฌาน ๔ และอรุณฌาน ๓ คือได้ขั้น อาภิญญาญาณตนะ และได้รับฌานที่ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ซึ่งเป็นขั้นที่จบหลักสูตรหมคภูมิรู้ของอาจารย์ แม้อาจารย์ทั้งสองจะเชิญให้อยู่ในสำนักต่อไปด้วยตำแหน่งฐานะเท่าเทียมอาจารย์ พระพุทธเจ้าไม่ทรงปรารถนาทรงอำลาจากสำนักไปเพราะพิจารณาเห็นว่าลำพังงานสมาบัติที่ได้มายังไม่ใช่สัมมาสัมโพธิญาณ

จากการตรวจสอบของพระพุทธเจ้าพบว่า การปฏิบัติสมาธิจนได้อรุณฌาน ๔ ไม่ถือว่าออกนอกทางนิพพานแต่อย่างใด แม้ที่จริงนั้นการได้ฌานสมาบัติเป็นการอยู่ครั้งนิพพาน เพราะได้เพียงสิกขา ๒ ข้อ คือ ศีลกับสมาธิ แต่ยังขาดปัญญาสิ่งที่อาหารดาบสและอุทกดาบสสอนสาวกคือสิ่งที่เรียกว่า โยคะ เป็นวิธีเจริญสมาธิภาวนา ผลของโยคะเท่ากับหรือเป็นอันเดียวกันกับผลของสมถกรรมฐานในพุทธศาสนา อันนี้เป็นการยืนยันว่า สมถกรรมฐานมีอยู่แล้วในศาสนาอื่นสมัยพระพุทธเจ้า แต่สมถกรรมฐานอย่างเดียวไม่ทำให้ถึงนิพพาน พระพุทธองค์ทรงใช้สมาธิที่ได้จากการปฏิบัติสมถกรรมฐานมาเป็นบาทแห่งการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จึงได้ปัญญารู้ตรัสรู้ ดังนั้น วิปัสสนากรรมฐานจึงเป็นคำสอนพิเศษที่มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่เนื่องจากพระองค์ไม่ได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่อจากการได้อรุณฌานในสำนักของอุทกดาบส พระองค์จึงไม่ได้ตรัสรู้ ทรงพิจารณาเห็นว่าอรุณฌานนี้“ไม่เป็นไปเพื่อเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับสันท เพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่งเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพานการบำเพ็ญของอาหารดาบสและอุทกดาบส อาหารดาบสตายไปเกิดในอภิญญาญาณตนภพ ส่วนอุทกดาบสตายไปเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภพ”^{๘๘}

สำหรับประเด็นนี้พุทธศาสนามองว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องได้รับการฝึกฝนอบรมและถ้าได้รับการฝึกฝนแล้วก็จะสามารถพัฒนาจนถึงขั้นเป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า“ในหมู่มนุษย์ผู้ฝึกฝนตนได้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด”^{๘๙} ดังนั้น มนุษย์จึงมีศักยภาพสูงสุดได้ก็ด้วยการฝึก ซึ่งการฝึกฝนหมายถึงการพัฒนาตนให้มีความรู้ มีปัญญามองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เป็นสัมมาทิฐิ คือมีความคิดเห็นที่ถูกต้อง อันจะเป็นแนวทางในการพัฒนาไปสู่การบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดที่ตนมุ่งหวังได้ และขณะเดียวกันถ้ามนุษย์ไม่รู้จักพัฒนาตนไม่ฝึกฝนตนเองแล้วเป็นอยู่ด้วยโมหะ อวิชชา และมีมิจฉาทิฐิแล้วมนุษย์ก็อาจจะเป็นสัตว์ที่อันตรายที่สุดได้เช่นเดียวกัน

^{๘๘} วิ.อ. (ไทย) ๓/๑๐/๑๖.

^{๘๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติพุทธกิจที่สำคัญต่อมวลมนุษยชาติ นั่นก็คือการประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์^{๙๐} ในสมัยก่อนพุทธกาลนั้น แนวคิดทางศาสนาส่วนใหญ่ล้วนเกิดจากคัมภีร์พระเวททำให้ผู้คนจำนวนมากพากันฝากชีวิตจิตใจและมอบชะตากรรมของตนเองให้แก่เทพเจ้าทั้งหลาย ถือว่าเทพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้สร้างบันดาล และกำหนดชะตากรรมของมนุษย์ และมนุษย์ก็มีหน้าที่บวงสรวงอ่อนวอนขอร้องเทพเจ้าให้เมตตาปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากโทษเคราะห์กรรมต่างๆและหนึ่งในเทพเจ้าที่สำคัญนั้นก็คือพระพรหม ส่วนการเข้าสู่สุคติภูมิทั้ง ๓ ข้างต้นพุทธศาสนามองว่ายังเป็นเรื่องของ การเกิดของบุคคลที่ยังมีกิเลสที่ปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการเกิดทางพุทธศาสนามีคำตอบในเรื่องนี้ว่า การเกิดของมนุษย์ เทวาหรือพรหมย่อมมีสาเหตุหลักที่สำคัญ ๓ ประการคือ กิเลส กรรม และวิบาก ที่เป็นปัจจัยสำคัญของการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ทั้งหลายเรียกว่า “วัฏฏสงสาร” หรือ “สังสารวัฏฏ์” โดยวัฏฏสงสารมีองค์ประกอบ ๓ คือ กิเลส กรรม วิบาก โดย กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม, กรรมก่อให้เกิดวิบาก วิบากเป็นเหตุให้เกิดกิเลสต่อไปอีก เป็นสภาวะหมุนวนด้วยความเป็นทั้งเหตุและผลแห่งกันอยู่อย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด

๓.๕ สรุปแนวคิดเรื่องหลักการดำเนินชีวิตสู่สุคติที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก

หลักการดำเนินชีวิตสู่สุคติที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกมี ๒ อย่างคือ หลักการการดำเนินชีวิตของบรรพชิตและฆราวาส โดยมีหลักคำสอนที่เป็นแนวทางส่งเสริมการดำเนินชีวิตสู่สุคติ คือ การรักษาศีลเป็นการรักษากายใจให้เรียบร้อย เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษากายตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ เป็นความประพฤติชอบทางกายและวาจา เป็นข้อปฏิบัติ ในการเว้นจากความชั่ว สมควรประพฤติธรรมอันดีงาม อีกส่วนหนึ่ง มีการงดเว้นจากการกระทำบาป ๕ ประการ ได้แก่ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติก่อให้เกิดความผิดทางเพศ งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มสุรา และยาเสพติด หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ แนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงซึ่งความดีโดยมุ่งเน้นที่กาย วาจา และใจ เป็นหลักในการสร้างจิตให้เป็นกุศล เพื่อที่จะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เป็นเทวดา จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีหลักที่เรียกว่า กุศลกรรมบถ เป็นทางแห่งกรรมดี ทางทำความดี หรือเป็นทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญหรือสุคติ

หลักบุญกิริยาวัตถุเป็นชื่อของการทำบุญมีเพียง ๓ ได้แก่ การให้ทาน การรักษาศีล และบำเพ็ญจิตภาวนา เป็น การกระทำความดีตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา การกระทำความดีความงามต่างๆซึ่งไม่ได้จำเพาะเจาะจงลงไปว่าเป็นความดีประเภทใดเพียงแต่สิ่งใดก็ตามที่บุคคลประพฤติแล้วก่อให้เกิดความดี หลักไตรสิกขา คือ การศึกษา ๓ อย่างคือ ศีล สมาธิ และปัญญา มีความสำคัญในการดำเนินชีวิตสู่สุคติโดยเป็นหลักคำสอนขั้นพื้นฐานในการพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพุทธศาสนาเป็นฝึกฝนหรือเป็นการเรียนรู้เพื่อเป็นมนุษย์ที่เต็มบริบูรณ์ เพราะได้รับการพัฒนาทั้งทางกายและทางจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีจิตใจที่เปี่ยมด้วยปัญญาจึงเป็นอิสระหลุดพ้นจากการบีบ

^{๙๐} ผศ.ดร.รัตนะ ปัญญาภา. “ศักดิ์ศรี:มิติตะวันตก ไทยและพระพุทธศาสนา”.วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๓ (กันยายน – ธันวาคม ๒๕๕๘) หน้า ๒๘.

คั้นของอำนาจกิเลสตัณหา ปฏิสันถาร คือ การต้อนรับมี ๒ อย่าง คือ ๑) อามิสปฏิสันถาร คือ การต้อนรับด้วยสิ่งของ เช่น อาหาร เครื่องดื่ม ที่อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม และ ๒) ธรรมปฏิสันถาร คือ การต้อนรับด้วยธรรม การต้อนรับด้วยการกล่าวแนะนำธรรมะ การต้อนรับที่ทำให้พอดีสมควรแก่ฐานะของแขก มีการลูกรับ เป็นต้น หรือช่วยเหลือสงเคราะห์ เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาต่างๆ และช่วยทำกุศลให้ลุล่วงไปได้ด้วยดีมีผู้ให้และผู้รับ หลักอนุพุทพิกขา คือ เรื่องที่กล่าวถึงตามลำดับธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลากลียาภัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นขั้นๆจนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมัตถ์ซึ่งอนุพุทพิกขา ๕ ประการคือ

๑. ทานกถา คือ เรื่องทาน เป็นเรื่องของการให้การเสียสละเมื่อแบ่งปันช่วยเหลือกัน
๒. สีลกถา หมายถึง เรื่องศีลเป็นกล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม
๓. สัคคกถา ได้แก่ เรื่องสวรรค์เป็นกล่าวถึงความสุขความเจริญและผลที่น่าปรารถนาอันเป็นส่วนดีของกามที่จะพึงเข้าถึงเมื่อได้ประพฤติดีงามตามหลักธรรม ๒ ข้อต้น
๔. กามาทีนวกถา คือ เรื่องโทษแห่งกามเป็นเรื่องที่กล่าวถึงส่วนเสีย ข้อบกพร่องของกามพร้อมทั้งผลร้ายที่สืบเนื่องมาแต่กาม อันไม่ควรหลงใหลหมกมุ่นมัวเมา จนถึงรู้จักที่จะหน่ายถอนตนออกได้

๕. เนกขัมมานิสังกถา ได้แก่ เรื่องอานิสงส์แห่งความออกจากกามเป็นการกล่าวถึงผลดีของการไม่หมกมุ่นเพลิดเพลินติดอยู่ในกาม และให้มีฉันทะที่จะแสวงความดีงามและความสุขอันสงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านั้น

หลักวิปัสสนากรรมฐาน คือ ความเห็นแจ้งเป็นความเห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรมปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้อ่อนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารได้ เป็นการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเองมี ๔ อย่าง คือ ๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณากาย ๒) เวทนानุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาเวทนา ๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาจิต และ ๔) ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณาธรรม ส่วนประโยชน์ที่เกิดจากแนวทางการดำเนินชีวิตสู่สุคติมี ๓ อย่าง คือ ๑) ทัฏฐธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันประโยชน์ในปัจจุบัน ๒) สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์เบื้องหน้า เป็นเรื่องของคุณธรรมความดีงาม รู้จักการทำด้วยความไฝ่ธรรม รักความดีงาม รักคุณภาพของชีวิตและความเจริญงอกงามของจิตใจ และประโยชน์อย่างยวดยิ่ง และ ๓) ปรมัตถะนัตถะ คือ ประโยชน์อย่างยวดยิ่งเป็นประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิตเป็นจุดหมายสูงสุดหรือที่หมายขั้นสุดท้าย ได้แก่ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง